

Centrum pro ekonomiku a politiku

Propopulační politika - ano či ne

Sborník textů

*Jiřina Kocourková, Milan Kučera
Marek Loužek, Ladislav Rabušic*

č. 21 / 2002

cep
CENTRUM

PRO EKONOMIKU A POLITIKU

Propopulační politika - ano či ne
Ekonomika, právo, politika č. 21/2002
Vydal CEP - Centrum pro ekonomiku a politiku
Politických vězňů 10, 110 00 Praha 1
tel. a fax: 222 192 406, e-mail: cep@cepin.cz
Editor: Marek Loužek
Sazba: Vladimír Vyskočil - KORŠACH
Tisk: FOKUS, s.r.o.
ISSN 1213-3299

Obsah

Předmluva Václava Klause	7
------------------------------------	---

A. Propopulační politika - chiméra, nebo spása?

<i>Jiřina Kocourková</i> : Má populační politika v České republice perspektivu?	13
<i>Milan Kučera</i> : Propopulační politika je krok správným směrem	29
<i>Marek Loužek</i> : Odolejme svádění socialistické popopulační politiky	37
<i>Ladislav Rabušic</i> : Propopulační politika – spíše chiméra než spása	47

B. Přílohy

1. Demografické indikátory v zemích OECD	65
2. Demografické indikátory v zemích východní Evropy a střední Asii	66
3. Názory vlád na populační vývoj	67

Předmluva

Sborník č. 21/2002, který čtenář právě dostává do rukou, se zabývá v České republice v poslední době poměrně hojně diskutovaným tématem – propopulační politikou. Názory, že se u nás rodí stále méně dětí, a že je to příznak ekonomické, politické či dokonce morální krize, rozhodně nejsou ojedinělé a ovlivňují i politické programy politických stran, zejména levicových. I když je evidentní, že tomu tak není, že je trendová změna chování rodin důsledkem něčeho úplně jiného než „krize“ ve standardním slova smyslu. Centrum pro ekonomiku a politiku se rozhodlo k tomuto tématu udělat seminář a vydat seriózní publikaci.

Sborník je rozšířeným záznamem referátů ze semináře CEPu konaného 23. května 2002, na němž vystoupili čtyři řečníci: **Jiřina Kocourková** z Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, bývalý pracovník ČSÚ **Milan Kučera**, **Marek Loužek** z Centra pro ekonomiku a politiku a **Ladislav Rabušic** z Masarykovy univerzity v Brně. Na seminář jsme záměrně pozvali odborníky – nepolitiky, kteří se pronatalitní politikou z různých úhlů zabývají ve své každodenní práci.

Jiřina Kocourková z Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy nabídla vyvážený pohled na propopulační politiku z pohledu demografa. Pokles plodnosti v západních zemích je podle ní výsledkem jak snižování počtu dětí v rodinách, tak i načasování narození. Autorka nedůvěřuje okázalé pronatalitní politice, nebrání se však rodinné politice. Státní podpora rodin v České republice je podle ní srovnatelná s úrovní podpory poskytované ve státech západní Evropy a žádnou zásadní změnu nevyžaduje.

Explicitní pronatalitní politiku podpořil bývalý pracovník ČSÚ **Milan Kučera**. Vychází z toho, že existují tři druhy společenského

zadlužení – finanční, ekologické a populační, při čemž populační zadlužení je nesplacitelné nejméně tři generace a projevuje se v deformacích věkové struktury. Spásu autor vidí ve výrazném zvýšení přídávků na děti a dalších sociálních dávek, které by stimulovaly skomírající porodnost. Společnost bez dětí je společnost, která nemá budoucnost, neboť nenávratně ztrácí část intelektuálního a sociálního potenciálu. I když je koncept společenského zadlužení vědecky neobhajitelným pojmem, příspěvek názorně ukazuje, kde mohou vzniknout sociálně inženýrské koncepty některých politiků a proto stojí za pozornost.

Více ekonomický pohled na propopulační politiku vnesl do debaty spolupracovník CEPu **Marek Loužek**, který se přihlásil k beckerovskému přístupu, kladoucímu důraz na racionalitu lidského rozhodování a na důsledně individualistický přístup k této problematice. Pronatalitní opatření podle referenta působí pouze krátkodobě a mohou vytlačit přání mít děti v následujících obdobích. Využití pojmu vytlačování (crowding-out), který známe z ekonomické teorie, na oblast porodnosti je originálním příspěvkem autora k současné diskusi. Nejlepší cestou k podpoře porodnosti by podle něj bylo omezení zásahů sociálního státu, což by posílilo přirozenou mezigenerační solidaritu uvnitř rodin, která jediná může zavést dlouhodobou stabilitu.

Nedůvěru ke státní pronatalitní politice vyjádřil rovněž sociolog **Ladislav Rabušic** z Masarykovy univerzity v Brně. Stručně načrtl teorii demografického přechodu a nabídl prognózu populačního vývoje ČR, v níž se přihlásil spíše k vysoké, než střední či nízké variantě vývoje počtu obyvatel. Zpochybnil tezi, že má nízká porodnost negativní vliv na blahobyt země a jejích obyvatel. Víra pronatalistů, že opatření populační politiky mohou přinést demograficky pozitivní efekt, že mohou zvýšit plodnost tak, aby se minimálně dostala na úroveň obnovy či reprodukce obyvatelstva, není podle autora reálná.

Zejména po vyslechnutí vládního prohlášení Špidlovo-Svobodovy vlády víme, že levicové politické strany vkládají do propopulační politiky obrovské naděje. Názor, že úroveň porodnosti je příliš nízká, a že s tím stát musí něco dělat, zastávají bohužel nejen levicoví politici. Pokud sborník CEPu ukáže, že ve skutečnosti je celá problematika daleko složitější, než si naivní obhájci pronatalitní politiky před-

stavují, že reprodukční rozhodnutí činí především svobodní muži a ženy a že vláda jejich chování může ovlivnit jen velmi omezeně a navíc jen dočasně, splní svůj účel.

Václav Klaus, 10. října 2002

A

Texty ze semináře

23. května 2002

Má populační politika v České republice perspektivu?

Jiřina Kocourková

Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze

Populační politika je pojem, který se používá více v akademické sféře než v politice. Přestože někteří politici o populační politice mluví, v oficiálních vládních dokumentech se tento pojem objevuje velmi zřídka a spíše ve spojení s migrační politikou. Zdrženlivý až odmítavý postoj k populační politice lze v současné době vysledovat ve většině evropských států. Zatímco vlády v západoevropských státech zaujaly tento postoj již po druhé světové válce, ve východoevropských zemích byl spojen s pádem komunistického režimu po roce 1989. Spojitost populační politiky s autoritářskými režimy a nevírou v její účinnost lze považovat za dva hlavní důvody odmítavého postoje k populační politice. Výjimkou jsou státy, např. Francie či Maďarsko, kde je silně prosazováno národnostní hledisko a populační politika je především nástrojem ochrany národních zájmů.

Neexistence koncepce populační politiky ve většině evropských států neznamená, že podmínkám reprodukce populace není věnována ze strany státu žádná pozornost. Naopak, ve většině států byl postupně vybudován systém rodinné politiky, kde hlavním zájmem není zvyšování úrovně plodnosti, ale zlepšování životních podmínek rodin s dětmi. Mezi těmito systémy však existují odlišnosti vyplývající z rozdílných společensko-teoretických konceptů. V některých státech, např. Německu, Rakousku či Belgii je rodinná politika založena na koncepci ochrany rodiny jakožto instituce, zatímco např. ve Skandinávských zemích na koncepci individualistické, tj. ochrany jednotlivých členů rodiny. Nicméně společné těmto systémům je, že populační aspekt ustoupil do pozadí. Tento přístup nevyklučuje, že vytvoření příznivých podmínek pro reprodukční chování může vést k tomu, že se lidé budou častěji rozhodovat mít více dětí. Není to však považováno za cíl, ale za vedlejší příznivý efekt vhodně koncipované rodinné politiky.

1. Pro“ a „proti“ populační politikce

Pro obhájení či odmítnutí populační politiky jsou používány různé argumenty a každý z nich má v jednotlivých státech různou váhu. Jako nejčastější důvod, proč by stát měl v oblasti reprodukčního chování intervenovat, je uváděn nepříznivý ekonomický dopad přetrvávající nízké úrovně plodnosti. Zdá se, že přijatelnější pro většinu států je řešit tento problém alternativním postupem, tj. imigrační politikou, či prostřednictvím tzv. adaptačních opatření, např. sociální a penzijní reformou. Za další důvod vysvětlující státní intervenci je považována situace, kdy existuje silná poptávka ze strany veřejnosti. V takovém případě může vláda přijímat pro-natalitní opatření za účelem udržení popularity nebo zvýšení oblíbenosti u voličů.

Za častý argument používaný proti státní intervenci jsou obavy ze zasahování do soukromých záležitostí jednotlivců a narušení jejich osobní svobody. Mnoho států nevidí žádnou potřebu intervenovat a odmítá se touto otázkou zabývat. Politici představitelé států, v nichž je dlouhodobě registrovaná úhrnná plodnost (průměrný počet dětí na jednu ženu) pod hranicí prosté reprodukce (2, 1), zřídka označují danou úroveň plodnosti za nízkou a většinou deklarují neutralitu vlády ve vztahu k vývoji porodnosti. Významnou roli hrají také vysoké náklady, které by si zavedení pro-natalitních opatření vyžádalo. Neméně důležité jsou také obavy ze vzniku nežádoucích efektů, např. podnícení závislosti rodin na sociálních dávkách či podpora neúplných rodin.

2. Efektivnost pro-natalitních opatření

V demografické literatuře jsou závěry ohledně efektivnosti pro-natalitních opatření nejednoznačné a z hlediska možnosti dlouhodobě ovlivnit úroveň plodnosti převažuje skepse. Reprodukční chování je široce podmíněný bio-sociální proces. Pro-natalitní opatření jsou pouze jedny z mnoha faktorů, které mohou působit při rozhodování o založení či velikosti rodiny. Vliv těchto opatření nelze oddělit a kvantifikovat. Jejich vliv lze hodnotit pouze v kontextu vlivu ostatních podmínek. Například vliv pro-natalitních opatření přijatých v Československu na počátku 70. let nelze hodnotit izolovaně, ale v souvislosti s celkovou společenskou atmosférou tehdejší doby. Tato opatření přispěla nejen ke zpomalení poklesu úrovně plodnosti, ale především k zformování a udržení modelu časné plodnosti a dvou-

dětné rodiny. Tento reprodukční režim se vyznačoval tím, že více jak polovina žen měla ve věku 25 let již dvě děti a tudíž ukončenou reprodukci.

Na reprodukční chování působí nejen přímá populační opatření, jejichž cílem je populační vývoj ovlivnit, ale také nepřímá, jejichž záměry jsou jiné. Jedná se o všechna opatření ekonomického, právního a sociálního charakteru, o opatření týkající se bydlení, zaměstnanosti žen, vzdělání, trhu práce, atd. Ve vyspělé společnosti je vliv těchto nepřímých opatření na reprodukční chování velmi významný a často mnohem důležitější než vliv přímých opatření.

Lze shrnout, že dosavadní zkušenosti z vyspělých zemích ukazují, že pokud pro-natalitní opatření mají nějaký dopad, tak pouze krátkodobý a ovlivňují především „časování“ narození dětí, tzn. přispívají k uspíšení narození dítěte. Zvýšení úrovně plodnosti je pak vystřídáno opětovným poklesem. Nicméně, určitý efekt lze spatřovat v tom, že pokud by nedošlo k tomuto uspíšení, tak narození dítěte by se vůbec nemuselo uskutečnit. Na druhé straně je však nutno zmínit nepříznivý důsledek výkyvu ve vývoji úrovně plodnosti, jež se projevuje dlouhodobě v podobě nevyrovnané věkové struktury.

3. Trendy ve vývoji populační politiky

Pokles úrovně plodnosti a její setrvání pod hranicí prosté reprodukce vyvolalove vyspělých státech úvahy o tom, jak podpořit hodnotu rodičovství a ocenit její význampro společnost. Je zřejmé, že by se muselo jednat o taková opatření, která by se dotýkala samotné podstaty probíhající přeměny reprodukčního chování, a že přijetí takových opatření by bylo nesmírně nákladné. Těžko by se pro taková opatření získávala podpora široké veřejnosti. Směry a úvahy ve vývoji populační politiky lze stručně shrnout v následujících bodech.

- 1. Populační politika ztratila svůj explicitní charakter*, tzn. že v centru pozornosti již není demografický dopad přijímaných opatření, ale jejich vliv na životní podmínky rodin. Finanční podpora rodin je více záležitostí sociální politiky, zatímco středem rodinné politiky se stalo skloubení zaměstnání s péčí o rodinu a koncepce rovnoprávného postavení mužů a žen.
- 2. Důraz je kladen na tzv. adaptační opatření*, tj. opatření, jejichž cílem je přizpůsobit se novým demografickým podmínkám, ne je mě-

nit. Mezi taková opatření lze například zařadit důchodovou reformu, která bude vycházet z předpokládaných důsledků demografického stárnutí.

3. *Přechod od koncepce „welfare state“ k tzv. „care-giving society“, ve které péče o děti a staré osoby bude společností adekvátně oceňena. V rámci této nové koncepce by výchova dětí měla být chápána stejně jako jakékoliv jiné zaměstnání. Rodiče by měli mít možnost zůstat doma a starat se o děti za stejných podmínek jako kdyby byli zaměstnání, tzn. měli by nárok na plat, jehož výše by byla odvozena od předchozího výdělku.*

4. *Úvahy, jak ocenit skutečnost, že rodiny produkují „lidský kapitál“. Společnost dosud oceňovala pouze ekonomickou produkci, což zvyhodňuje bezdětné oproti těm (především ženám), co se rozhodnou mít děti na úkor své profesionální kariéry a pracovním výdělkům. Mezi opatřeními, která jsou navrhována za účelem zmírnění této nerovnováhy je například to, aby se při výpočtu výše důchodu vzal v úvahu také počet vychovaných dětí.*

4. Příčiny poklesu úrovně plodnosti v České republice po roce 1990

Ve výkladu příčin poklesu plodnosti v ČR se střetávají různé názory a z toho vyplývá různorodost pohledů na možnosti ovlivnění budoucího populačního vývoje. Názory na populační politiku jsou tedy různé nejen z důvodů ideologických, ale také z důvodu toho, co je považováno za hlavní příčinu poklesu úrovně plodnosti. Nejednotnost v názorech se pak projevuje i v hypotézách o budoucím vývoji úrovně plodnosti v české populaci.

V zásadě lze odlišit dvě skupiny příčin: kulturní (změna hodnotové orientace) a ekonomické (negativní dopady transformace). Oba tyto soubory příčin stály v pozadí změn, ale jejich vlivu je připisována různá důležitost. Kulturní změny lze vnímat jako rozšíření tzv. druhého demografického přechodu, který v Západní Evropě započal již před 30 lety a jehož důsledkem byl pokles úhrnné plodnosti pod hranici prosté reprodukce. Došlo k dramatickému posunu v normách a postojích populací, k posílení individualismu a zdůrazňování seberealizace jedince a jeho práv. Součástí tohoto procesu byly rovněž změny v oblasti rodiny a partnerských vztahů. Sociálně ekonomické příčiny

lze hledat v negativních důsledcích transformace a v omezení státní podpory rodinám projevující se především zvýšenou ekonomickou nejistotou rodin.

5. Proč byl pokles úrovně plodnosti v České republice tak rychlý a proč bylo srovnání s většinou západoevropských států dosaženo tak nízké hodnoty?

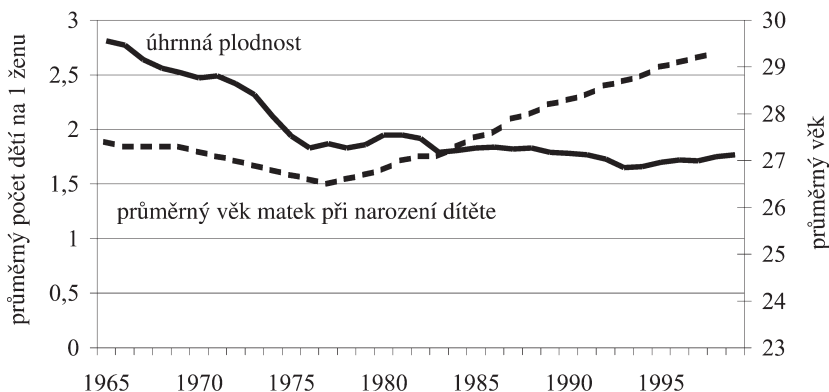
Zatímco například ve Francii, Švédsku či Nizozemsku úhrnná plodnost neklesla pod hranici 1,5 dítěte na jednu ženu, v České republice se od roku 1996 hodnota tohoto ukazatele pohybuje pod hranicí 1,2. Částečné vysvětlení lze hledat v demografických souvislostech daného vývoje. Je potřeba si uvědomit, že pokles úrovně plodnosti může být buď

1. výsledkem omezování počtu dětí v rodinách, tzn. že se rodí méně třetích dětí a dětí vyšších pořadí, tj. čtvrtých, pátých, atd., nebo
2. výsledkem změn v časování narození dětí, tj. odkladu narození dětí do pozdějšího věku.

Změny v reprodukčním chování ve většině západoevropských zemích probíhaly ve dvou fázích (Graf 1.). V první fázi docházelo ke snižování průměrného věku matky při narození dítěte při současném poklesu úhrnné plodnosti. Z toho lze vyvodit, že pokles plodnosti byl způsoben snížením velikosti rodin, neboť mladší matky rodí děti nižších pořadí. Jakmile došlo ke stabilizaci úhrnné plodnosti na určité hodnotě pod úrovní prosté reprodukce, začal se průměrný věk matky při narození dítěte zvyšovat. Posun plodnosti do vyššího věku tedy nastal až v druhé fázi a nebyl bezprostřední příčinou poklesu plodnosti. Pomalé, ale neustálé zvyšování podílu žen, které odkládají narození prvního dítěte do vyššího věku je v současnosti hlavním rysem přeměny reprodukčního chování ve většině západoevropských zemích.

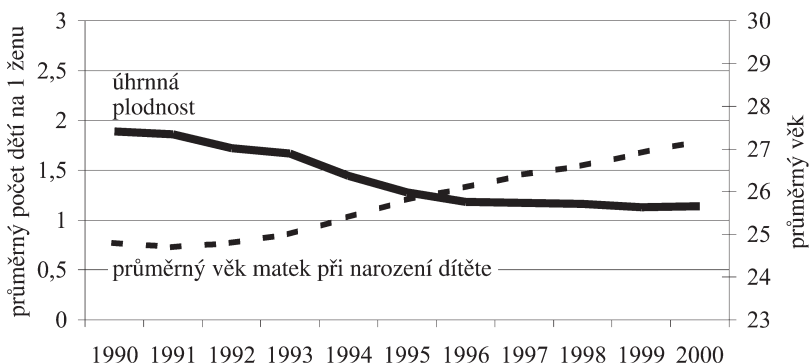
V České republice bylo pořadí změn opačné. Za prvotní příčinu poklesu plodnosti po roce 1990 lze považovat odklad založení rodiny do vyššího věku žen. Poklesla nejprve plodnost prvního a následně druhého pořadí. Křivky zachycující vývoj úhrnné plodnosti a vývoj průměrného věku matky jsou zrcadlově obrácené (Graf 2.). Omezování počtu dětí v rodině lze očekávat až jako důsledek tohoto odkladu. Za této situace se ukazatel úhrnná plodnost jeví jako nevhodný jak pro

Graf 1: Vývoj úhrnné plodnosti a průměrného věku matky při narození dítěte ve Francii v letech 1965–1999



hodnocení současné úrovně plodnosti, tak pro předpověď budoucího vývoje, neboť pokles plodnosti příliš zveličuje. Lze předpokládat, že úhrnná plodnost poroste, až se míra odkladu sníží a bude docházet ke kompenzaci, tj. ke zvyšování intenzity plodnosti starších žen.

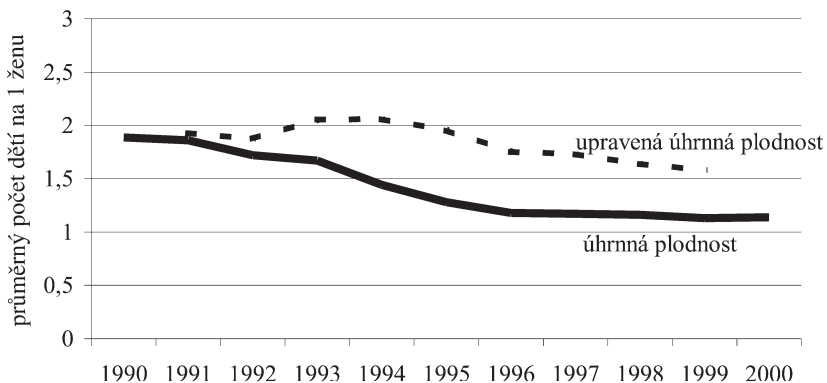
Graf 2: Vývoj úhrnné plodnosti a průměrného věku matky při narození dítěte v ČR v letech 1990–2000



Vzhledem k výše uvedené problematickosti použití ukazatele úhrnné plodnosti za situace, kdy dochází ke změně časování plodnosti, byl navržen způsob, jak tento ukazatel upravit tak, aby více odpovídal skutečnosti. Jak je zřejmé z Grafu 3., hodnoty tzv. upraveného

ukazatele úhrnné plodnosti,¹ kde vliv změn v časování plodnosti je odstraněn, dosáhly nejnižší úrovně 1,5; což již méně odpovídá představě o demografické krizi v České republice.

Graf 3: Vývoj úhrnné plodnosti a upravené úhrnné plodnosti v ČR v letech 1990–2000



„Upravená úhrnná plodnost“ je úhrnná plodnost, která je očištěna od vlivu posunu narození dítěte do vyššího věku matky na pokles úrovně plodnosti.

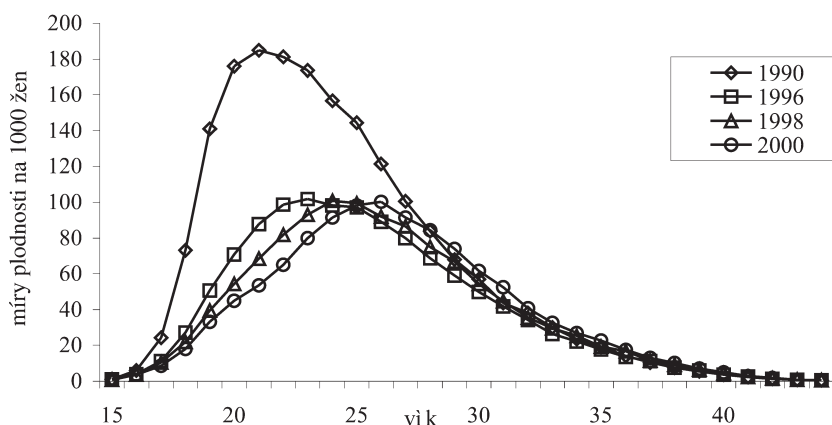
Za hlavní příčinu toho, že v České republice klesla úhrnná plodnost na nižší hodnoty než jaké lze pozorovat v Západní Evropě, lze tedy považovat změnu v časování narození dětí. K prudkému propadu úhrnné plodnosti navíc přispěla skutečnost, že na konci 80. let Česká republika vykazovala nejvyšší podíl mladších věkových skupin žen na celkové plodnosti, neboli nejvyšší podíl mladších rodiček či nejnižší průměrný věk matky při narození dítěte. To znamená, že odklad plodnosti do vyššího věku zasáhl značný podíl žen, což ještě více prohloubilo propad úhrnné plodnosti.

1) Upravený ukazatel úhrnné plodnosti navrhli Bongaarts, J. a Feeney, Gr. (1998): On the quantum and tempo of

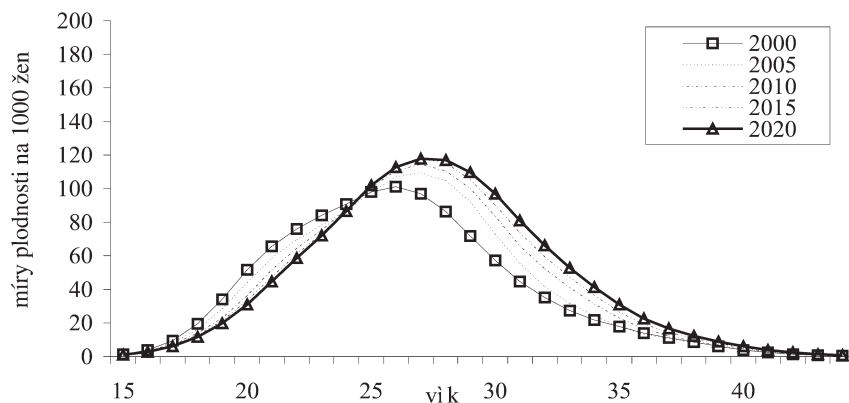
6. Předpokládaný budoucí vývoj úrovně plodnosti v České republice

Od počátku 90. let dochází v České republice k přechodu od modelu časně plodnostik tzv. pozdní plodnosti (odložené do vyššího věku žen). První fáze tohoto přechodu skončila v roce 1996 (Graf 4.). Do tohoto roku docházelo ve všech věkových skupinách žen k poklesu intenzit plodnosti. Rokem 1997 začala druhá fáze přeměny reprodukčního chování, kdy předchodí pokles byl vystřídán pomalým zvyšováním plodnosti starších žen, především ve věkové skupině 25–29 let. Vzhledem k tomu, že se toto zvýšení plodnosti starších žen dosud neprojevilo v nárůstu úhrnné plodnosti, jedná se zatím o zanedbatelnou kompenzaci odkladu narození dětí do vyššího věku. Určující pro další vývoj úhrnné plodnosti v nejbližších letech bude míra a časové rozložení realizace odkládaného rodičovství generacemi žen narozených v 70. letech. Dosavadním odkladem plodnosti do vyššího věku došlo k nahromadění značného potenciálu růstu úrovně plodnosti. Podle střední varianty prognózy vypracované v roce 2000 by mělo dojít během následujících 10 let k nárůstu úhrnné plodnosti na úroveň 1,5 a následně k její stabilizaci na této úrovni. Zároveň lze očekávat posun křivky rozložení plodnosti podle věku ženy do vyššího věkového pásma (Graf 5.).

Graf 4: Vývoj rozložení měr plodnosti podle věku žen v ČR v 90. letech



Graf 5: Očekávaný vývoj rozložení měr plodnosti podle věku žen v ČR do roku 2020



7. Příčiny odkládání narození dětí do vyššího věku

Politické změny v roce 1989 a následná transformace nastolily v České republice nové podmínky pro reprodukční chování. Destabilizace životních podmínek a nejistota ohledně budoucnosti byly doprovázeny negativními dopady přechodu k tržní ekonomice (inflace, nezaměstnanost, pokles životní úrovně) a omezením státní podpory rodin. Existují demografické výzkumy provedené ve státech východoevropského regionu, které potvrdily spojitost mezi reprodukčním chováním a ekonomickou nejistotou jako důsledkem transformace. Vzhledem k tomu, že rozhodnutí mít dítě je nezvratné a že existuje možnost odložit toto rozhodnutí, jeví se odklad narození dítěte do vyššího věku v době rostoucí nejistoty jako optimální řešení.

Nastolení demokracie umožnilo mladým lidem svobodně rozhodovat o vlastním životě. Zároveň došlo k rozšíření možností, jak se rozhodnout (studovat, cestovat, budovat si kariéru). Změna hodnotové orientace mladých lidí se projevila v jejich odlišném přístupu k životním rozhodnutím. Rozšíření individualismu se odrazilo v posílení vědomí odpovědnosti za vlastní život. Z tohoto pohledu lze na odklad rodičovství nazírat nejen jako na upřednostnění jiných životních hodnot, ale také jako na projev zvýšené odpovědnosti, se kterou mladí lidé přistupují k zakládání rodiny.

8. Lze budoucí vývoj úrovně plodnosti v České republice ovlivnit?

Jak je uvedeno výše, lze v nejbližší budoucnosti očekávat nárůst úhrnné plodnosti České republiky na hodnotu kolem 1,5. Tím by se náš stát z hlediska úrovně plodnosti zařadil mezi evropský průměr. To naznačuje, že se jedná o hodnotu, které lze reálně dosáhnout v důsledku přeměny reprodukčního režimu, jež probíhal v souladu s tzv. druhým demografickým přechodem. Jakákoliv snaha intervenovat proti tomuto trendu není za současných podmínek opodstatněná. Důvodem je značná složitost a komplexnost příčin stojících v pozadí změn v reprodukčním chování. Těžko lze předpokládat, že prostřednictvím pro-natalitních opatření bychom mohli docílit návrat úrovně plodnosti k hranici prosté reprodukce.

Jiná je otázka, zda úhrnná plodnost v České republice hodnoty rovnající se 1,5 v nejbližší budoucnosti dosáhne. Obavy vyvolává především to, že kompenzace poklesu úhrnné plodnosti v podobě zvyšování intenzit plodnosti starších žen nenastala tak rychle, jak se předpokládalo. Je nutno si však uvědomit, že se jedná o zásadní změny v reprodukčním režimu, kde nelze přesně určit časový průběh jednotlivých fází. Výsledky sociologických šetření v ČR naznačují, že nepříznivé ekonomické podmínky pro zakládání rodin přispěly k odkladu narození dětí a že jejich zmírnění by mohlo napomoci k realizaci reprodukčních plánů mladých lidí. Záleží tedy na politických prioritách vlády a rozsahu finančních zdrojů.

Nicméně i v tomto případě je potřeba obezřetnosti v přijímání pro-natalitních opatření to z důvodů značné nejistoty ohledně budoucího kontextu, v jehož rámci se budou lidé rozhodovat. Destabilizace podmínek po roce 1990 vyplývající z politických a socioekonomických změn bezpochyby ovlivnila reprodukční chování. Lze předpokládat, že tento anti-natalitní vliv bude postupně odeznívat. Nicméně, v nejbližší budoucnosti se očekává připojení České republiky k Evropské Unii. Jak tato další zásadní změna v životních podmínkách české populace ovlivní vývoj jejího reprodukčního chování? Přestože se Česká republika na vstup do Evropské Unie postupně připravuje, nelze s určitostí říci, jaké lze očekávat bezprostřední důsledky a jejich dopad na reprodukční chování.

9. Populační politika v České republice po roce 1990

V České republice na počátku 90. let v politickém mínění převážil názor, že ovlivňování populačního vývoje prostřednictvím populační politiky s pádem komunistické vlády ztratilo své opodstatnění. Ekonomické důvody, např. zajištění dostatku pracovní síly, přestaly mít svůj význam. Obdobně jako v západoevropských zemích byla snaha zaměřit se pouze na taková opatření, která budou odezvou na nové demografické podmínky. Protose v první polovině 90. let důležitost přikládala především transformaci důchodového systému a posunutí věku odchodu do důchodu. Tehdy bylo možné se na problémy spojenés demografickým stárnutím připravit s předstihem, neboť Česká republika měla oproti většině západoevropských států výhodu v podobě relativně vysoké úrovně plodnosti. Avšak neočekávaně prudký pokles plodnosti po roce 1993 vyvolal pochybnosti o přirozenosti změn v reprodukčním chování a diskuse o tom, zda nebyly zanedbány určité možnosti, jak daný proces ovlivnit. Ke konci 90. let se již zřetelněji objevují snahy prosadit opatření, jejichž cílem by bylo zvýšení porodnosti. Varovným prognózám poukazujícím na mnohem aktuálnější důsledky demografického stárnutí pro celou společnost je sice věnovaná pozornost, ale k přijetí adekvátních opatření především v rámci důchodového zabezpečení se zatím nepřistoupilo. Vzhledem k nepopulárnosti těchto opatření se politicky strategičtější jeví zaměřit se na pro-natalitní opatření, a to přesto, že možnosti, jak podpořit porodnost jsou velmi omezené a účinnost těchto opatření velmi sporná.

Cílem liberálně-konzervativní vlády v první polovině 90. let bylo omezit státní paternalismus, snížit závislost rodin na sociálních dávkách a finanční podporu poskytovat pouze těm, co ji skutečně potřebují. Tento přístup se promítl v zákoně o státní sociální podpoře z roku 1995, kterým byl předchozí systém dávek určený rodinám zásadním způsobem transformován. Důležité bylo především zavedení závislosti výše dávek na výši životního minima, čímž byla zajištěna jejich valorizace. Přídatky na dítě ztratily svůj předchozí význam pro-natalitního opatření již v roce 1993, kdy jejich výše přestala být odvozovaná od počtu dětí v rodině. Zákonem z roku 1995 byl navíc omezen okruh příjemců této dávky v důsledku zavedení adresnosti v jejím poskytování. Tento systém podpory je zaměřen na nízko příjmové rodiny

a ve svém důsledku vede ke znevýhodnění rodin se středními příjmy. Zúžení státní podpory rodin pouze na poskytování sociálních dávek nemohlo vést ke zlepšení podmínek pro reprodukční chování. Obdobně jednostranný charakter mělo prodloužení rodičovské dovolené na 4 roky s cílem umožnit ženám starat se co nejdéle o malé děti, avšak bez možnosti jiné volby, neboť zároveň došlo k omezení postupnému zániku předškolních zařízení pro nejmenší děti.

Sociálně demokratická vláda, která v roce 1998 vystřídala předchozí pravicově orientované vlády, deklarovala nejprve potřebu vytvoření koncepce rodinné politiky a později navrhla konkrétní opatření, jejichž cílem bylo zvýšení porodnosti. V roce 1999 byl zřízen Republikový výbor pro děti, mládež a rodinu, který měl připravit návrh koncepce rodinné politiky. Tento výbor se však neosvědčil a posléze byl zrušen. V roce 2001 se vláda pokusila o zavedení přídavků všem rodinám, avšak bez úspěchu. Nicméně podařilo se jí prosadit dvě pronatalitní opatření: za prvé, zvýšení dávky poskytované při narození dítěte a za druhé, zvýšení částky, kterou je možné si přivydělat při pobírání rodičovského příspěvku. Nelze však přepokládat, že tato jednorázová opatření by mohla výrazněji přispět ke zvýšení porodnosti.

10. Lze si vzít příklad ze Švédska a Maďarska?

Nedávný vývoj reprodukčního chování ve Švédsku a příčiny stojící za tímto vývojem se v mnohém podobají situaci v České republice v 90. letech. Švédští demografové dávají vznik rozkolísání ve vývoji úhrnné plodnosti ve Švédsku do souvislosti s ekonomickým vývojem a přijatými opatřeními v oblasti podpory rodin. Až do poloviny 80. let byl vývoj úhrnné plodnosti ve Švédsku ve shodě s výše zmíněnými trendy zaznamenanými v západní Evropě od poloviny 60. let. Došlo k poklesu úhrnné plodnosti a její stabilizaci pod úroveň prosté reprodukce za současného posouvání narození dětí do vyššího věku ženy. V druhé polovině 80. let však nastalo postupné zvyšování úhrnné plodnosti až na hranici prosté reprodukce. V roce 1990 úhrnná plodnost ve Švédsku dosáhla maximální hodnoty 2,13. Intenzita rození dětí se zvýšila u všech pořadí. Nárůst průměrného věku se zastavil, neboť se zvýšil podíl mladých žen, které se rozhodly pro založení rodiny. Z velké části byl tento nárůst způsoben zkrácením intervalu mezi narozením prvního a druhého dítěte a rovněž druhého a třetího dítěte. Tím byl nastolen nový vzorec reprodukčního chování, který se

zvláště osvědčil ekonomicky aktivním ženám, neboť jim umožnil lépe skloubit zaměstnání a rodinu.

Co bylo motivem pro tak zásadní změnu chování? Podnětem bylo opatření přijaté v souvislosti s délkou výplaty rodičovské dávky, která příslušela matce nebo otci po dobu 1 roku ve výši rovnající se 90% předchozího výdělku.² V roce 1986 bylo přijato opatření, že ženám, které se narodí další dítě do 2,5 roku po narození předchozího dítěte se prodlužuje nárok na tuto velice výhodnou dávku o další 1 rok. Tehdejší zvýšení úrovně plodnosti je však potřeba vidět v souvislosti s ekonomickým růstem, příznivou situací na trhu práce, rozšiřováním státní podpory rodinám a přijímáním opatření, jež umožnila ženám lépe skloubit práci se zaměstnáním a mužům zapojit se více do péče a výchovy dětí. Na úspěchy takto koncipované rodinné politiky, která nebyla explicitně směřovaná k podpoře porodnosti, ale ve svých důsledcích ke zvýšení porodnosti vedla, se počátkem 90. let velmi poukazovalo. Zdálo se, že Švédsko by mohlo být pro ostatní evropské státy vzorem, jak řešit problém nízké úrovně plodnosti. V mezinárodních doporučeních týkajících se podpory rodin se začal objevovat (a stále objevuje) důraz na přijímání takových opatření, která vedou ke zvýšení kompatibility práce a rodiny a k většímu zapojení mužů do výchovy dětí. Byla snaha implementovat podobná opatření i v jiných státech. Švédsko však nejvyšší úrovní plodnosti dominovalo v Evropě jen krátce. Následný výrazný pokles v první polovině 90. let vyvolal nové pochybnosti o tom, zda je vůbec možné prostřednictvím opatření rodinné politiky dlouhodobě ovlivnit vývoj úrovně plodnosti. Znovu se potvrdilo, že možnosti podobných opatření jsou velmi omezené.

Nicméně švédští demografové se domnívají, že současnou nízkou úroveň plodnosti ve Švédsku lze zvrátit, neboť je důsledkem nepříznivého ekonomického vývoje v 90. letech a ne náznakem toho, že reprodukční chování se přizpůsobilo nízké úrovni plodnosti, která převládá v Evropě. Hlavní příčinu poklesu vidí ve zhoršené situaci na trhu práce, jež nutí mladé lidi odkládat založení rodiny na pozdější dobu. Vzrostl podíl žen s nižšími příjmy. Došlo k omezení státní podpory rodin: snížení rodičovského příspěvku z 90-ti na 75% předchozího příjmu a snížení dětských přídatků. Očekává se, že s příznivěj-

2) Rodičovská dovolená byla ve Švédsku zavedena v roce 1974

ším vývojem ekonomiky dojde k vzestupu úrovně plodnosti. Švédská sociálně-demokratická vláda přislíbila obnovení původního rozsahu státní podpory rodin.

V Maďarsku, na rozdíl od Československa, zůstala populační politika po roce 1990 klíčovou záležitostí. Antalova vláda, která přišla k moci po změně ekonomického a politického režimu zachovala většinu opatření na podporu rodin, přídávky na děti zvýšila a zavedla některá další opatření, např. dávku na výchovu dítěte (tzv. mateřskou na plný úvazek). Na tuto dávku získali nárok rodiče, kteří vychovávají 3 a více dětí. Dávka se vyplácí mezi 3. a 8. rokem věku nejmladšího dítěte. Někteří maďarští demografové uvádějí, že díky tomu bylo Maďarsko jediným transformujícím se státem, který v první polovině 90. let unikl prudkému poklesu plodnosti. Teprve Bokrosova vláda v letech 1994–1998 přistoupila k restriktivním opatřením a zavedla adresnost v poskytování státní podpory rodinám. Rodičovský příspěvek odvozený od předchozího výdělku byl nahrazen příjmově testovanou dávkou³ a přídávky na děti se staly také příjmově testované. Po zavedení těchto úsporných opatření se zrychlil pokles úrovně plodnosti, což vyvolalo diskusi, zda tato opatření byla z hlediska ekonomického vývoje opravdu nezbytná. Následující vláda přistoupila k obnovení původního rozsahu podpory, tj. k znovuzavedení všeobecného nároku na rodinné přídávky a rodičovského příspěvku odvozeného od předchozího příjmu.⁴

V obou státech je tendence vysvětlovat pokles úrovně plodnosti v 90. letech restriktivními opatřeními v oblasti podpory rodin. Za hlavní nástroje podpory rodin jsou považovány rodinné přídávky a rodičovský příspěvek, proto jejich snížení či omezení okruhu příjemců je vnímáno negativně a objevuje se snaha obnovit předchozí stav. Proto i v České republice, kde v první polovině 90. let došlo k záměrnému snížení významu rodinných přídávků pro rodinné příjmy, se neustále otvírá diskuse o jejich výši či nároku. Jiná je situace v případě rodičovského příspěvku. V České republice je vyplácen všem rodičům na rodičovské dovolené v jednotné výši bez ohledu na předchozí příjem a činí pouze pětinu průměrného platu. Výhoda, že je vy-

3) Rodičovská dovolená v Maďarsku trvá 3 roky

4) Rodičovský příspěvek je vyplácen ve výši 70% průměrné denní mzdy po dobu 2 let. Během třetího roku je vyplácena jednotná dávka.

plácen po dobu 4 let je pouze zdánlivá, neboť většina rodičů tuto možnost nevyužívá z důvodu ztráty zaměstnání. Odvození této dávky od předchozího příjmu rodiče tak, jak jako v Maďarsku nebo Švédsku, by mohlo být řešením, jak zlepšit finanční situaci rodin. Převážná část českých rodin je závislá na příjmu obou partnerů, proto se v době, kdy je jeden z partnerů na rodičovské dovolené, potýkají s poklesem životní úrovně.⁵

11. Je možným směrem dalšího vývoje vytvoření systému rodinné politiky?

Po roce 1990 nebyla v České republice přijata žádná koncepce populační či rodinné politiky ani formulován ucelený program zaměřený na populační vývoj či životní podmínky rodin. Tento stav je odrazem především dvou skutečností. Za prvé, v rámci transformace byla vývoji životních podmínek rodin věnovaná menší pozornost. Za druhé, politické diskuse na toto téma byly postaveny spíše na neustálé konfrontaci protichůdných názorů než hledání společných východisek. Liberální politikové zdůrazňovali základní odpovědnost rodiny a úlohu státu v posilování schopnosti rodiny zabezpečit potřeby svých členů. Sociálně demokratický přístup vyžaduje širší intervenci vycházející z toho, že stát se má podílet na nákladech na výchovu dětí. Vyhrocené názorové konflikty ve sféře politiky přispěly k vytvoření nepříznivého populačního klimatu. Sestavení a schválení koncepce pro-rodinné politiky se zdá být přijatelným kompromisem, který odpovídá standardům států Evropské Unie. Přestože Evropská Unie má značně omezené kompetence v oblasti rodinné politiky, v dlouhodobější perspektivě je konvergence systémů rodinných politik jedním z cílů tohoto společenství. Z hlediska připravovaného vstupu České republiky do Evropské Unie důležitost vytvoření systému národní rodinné politiky zvyšuje.

Navzdory výše zmíněnému omezení je současná úroveň státní podpory rodin v České republice srovnatelná s úrovní podpory poskytované ve státech Západní Evropy. Délka rodičovské dovolené výrazně přesahuje požadavky směrnice Evropské Unie, avšak podmínky pro její poskytování jsou ve srovnání se Švédskem⁶ či Francií omezené.

5) Unie svobody usilovala o zvýšení rodičovského příspěvku tak, aby se stal skutečnou náhradou mzdy. Vyplácel by se však pouze do 3 let věku dítěte.

V České republice nebyla dosud zavedena otcovská dovolená. Z předchozího shrnutí vývoje přístupu k dané problematice je zřejmé, že byl kladen velký důraz na sociální dávky rodinám a otázkám podpory zabezpečení rodin z vlastních zdrojů, například prostřednictvím nižšího zdanění rodin s dětmi,⁷ byla věnovaná menší pozornost. Zatímco opatření usnadňující sladění pracovního a rodinného života rodičů se postupně stávají základem rodinné politiky většiny států Evropské Unie, v České republice byla ponechána na okraji zájmu. Konkrétním projevem bylo například přesunutí zodpovědnosti za předškolní zařízení a jejich financování ze státu na obce, což vedlo k zániku jeslí.

Výše byly naznačeny možnosti, jak systém podpory rodin rozšířit tak, aby více odpovídal diferencovaným potřebám rodin. Důležitá je koncepčnost a konzistentnost v přístupu k dané problematice. Z tohoto pohledu by jednorázová pro-natalitní opatření měla pouze populistický charakter. Naopak, postupně vybudovaný systém podpory rodin, který nebude zaměřen jen na nízko příjmové skupiny rodin, ale bude brát v úvahu různé potřeby rodin, může vést k ovlivnění úrovně porodnosti.

6) Například ve Švédsku podmínky pro poskytování rodičovské dovolené více odrážejí různé potřeby rodin tím, že rodiče si mohou vybírat tuto dovolenou v přerušovaných etapách až do 8. roku věku dítěte.

7) ODS deklarovala, že bude prosazovat, aby příjem pracujícího rodiče v případě, kdy se druhý stará o děti, byl zdaněn jako příjem dvou výdělečně činných osob, tzn. s posunem do nižšího daňového pásma. Tato možnost existuje například v Německu nebo Francii.

Propopulační politika je krok správným směrem

Milan Kučera

bývalý pracovník Českého statistického úřadu

1. Stručná charakteristika populačního vývoje po r. 1990

Během několika let se velmi rychle snížila úroveň sňatečnosti a porodnosti na dříve nikdy nezaznamenané hodnoty. Do manželství by v současné době vstupovalo jen zhruba 70 % mužů a 75 % žen (tedy o 20 procentních bodů méně než v závěru 80. let). Úbytek počtu sňatků je jen z menší části nahrazen rozšířeným nesezdaným soužitím. Odkládáním vstupu do manželství vzrostl průměrný věk svobodných ženichů na 29 let, svobodných nevěst na 26,5 roku (u obou pohlaví vzestup o pět let). Ve věku nad 25 let zůstává vysoký podíl mužů a žen svobodných (v roce 2000 z 25–29-letých 53 % resp. 32 %; ze 30–34-letých 23 % mužů a 11 % žen – ale tito starší vstupovali do manželství ještě jako mladí na zlomu 80. a 90. let).

Počet narozených dětí se již několik let udržuje na úrovni 90 tis. ročně, úhrnná plodnost činí kolem 1,14 (hypotetický počet narozených dětí v průměru na jednu ženu během celého reprodukčního věku). Křivka hodnot plodnosti žen se posunuje do vyššího věku a do nového tvaru (rozložení maxima do více generací). Průměrný věk matek při narození prvního dítěte se zvýšil o 2,5 roku na 25 let, podíl dětí narozených mimo manželství vzrostl z necelých 10 % téměř na čtvrtinu (23,6 % v roce 2000).

Do manželství tedy vstupuje méně mladých lidí a ve vyšším věku, reprodukce se účastní nižší podíl žen při sníženém počtu dětí v rodině. Probíhají intenzivní změny časování sňatků a rození dětí do vyššího věku. Tato situace trvá již déle než pět let a nelze ji požadovat za přirozenou.

Výsledkem zmenšení okruhu žen účastnících se reprodukce a výrazným snížením jejich plodnosti je pokles počtu narozených dětí a jím způsobená deformace věkové struktury zúžením základny vě-

kové pyramidy a zhoršení prognózy populačního vývoje Česka (růst úbytků obyvatelstva, zesilující narušení věkové struktury, zrychlené stárnutí populace). Prognózy populačního vývoje vypracované v ČR i v OSN upozorňují na to, že při zachování současných trendů by v roce 2030 patřila naše republika k zemím s nejvyšším podílem staršího obyvatelstva na světě. Bez silné imigrace by se tak stala věková struktura neschopnou regenerace.

2. Hlavní příčiny změn demografické situace

V hodnocení rozsahu poklesu a nepochybného posunu v časování sňatků a rození dětí do vyššího věku panuje mezi interprety demografických dat shoda. Značně se však liší názory v hodnocení situace a jejich příčin: zda jde o „přirozenou“ úroveň ukazatelů odpovídající změnám ve společnosti nebo o hluboký propad; zda jsou změny vyvolány vytvořenou novou kategorizací životních hodnot nebo hlavně výrazným zhoršením podmínek mladých lidí při rozhodování o vstupu do manželství a narození dítěte (dětí); zda se má nová demografická situace považovat za normální nebo za důsledek pragmatické reakce mladých lidí, kteří jako by čekali, až se podmínky zlepší. Podle jednoho průzkumu totiž téměř všichni mladí lidé počítali se vstupem do manželství a narozením průměrně dvou dětí v rodině, ale jejich „plány“ jsou v ostrém rozporu s realizací. Změny životních hodnot a jejich priorit musí mít zřetelnou příčinu – a proto se znovu, zhruba po 30-ti letech, diskutuje problematika potřebnosti a účinnosti pronatalitní populační politiky v rámci hypotézy, že existují významné zábrany, které pociťují mladí lidé ve svém životním rozhodování.

Vstup do manželství a péče o děti přestaly být v nových společenských podmínkách hlavní formou životní seberealizace. Mladí lidé mají dnes více možností, ale střetávají se také s novými životními riziky, která představují hlavně nezaměstnanost a její morální následky. Pokles úrovně sňatečnosti a porodnosti je vedle vytváření nové sociální situace také reakcí na dřívější proklamované liberální názory, že děti v rodině (zda, kdy a kolik) jsou výlučnou záležitostí rodičů, do které nemá stát nijak zasahovat a pro kterou nemá vytvářet ani nějaké podpůrné prostředí.

Já se naopak domnívám, že rodina a děti v ní potřebují zvláště v tržní ekonomice zastání a podporu státu, protože bez nich by podléhaly tlaku ekonomických faktorů a její fungování by tak bylo trvale

narušováno (zvláště nutným přizpůsobováním se požadavkům trhu práce: flexibilita i pohyb pracovní síly). Domnívám se, že tyto ekonomicky zcela logické stránky života je nutné kompenzovat vytvářením rodinné, sociální a přímo pronatalitní populační politiky. Pokládám za nutné, aby se této problematice věnovali především demografové, protože zvláště oni dovedou pochopit dlouhodobé důsledky přehlížení současné nepříznivé situace.

3. Pojetí pronatalitní populační politiky

Smysl pronatalitní populační politiky vidím ve vytváření podmínek pro svobodné odpovědné rozhodování mladých lidí o tom, zda vstoupí do manželství a zda v něm budou mít děti: kdy a hlavně kolik. Plně to odpovídá zásadám plánovaného rodičovství. Jde o podmínky pro realizaci práva stát se rodičem a povinnosti převzít dlouhodobou odpovědnost za péči a výchovu dětí. V podstatě tedy rodiče přijímají trvalý závazek – a obdobně by stát měl převzít určitý závazek, že bude vytvářet stabilizované sociální prostředí příznivé ve všech směrech pro rodiny s dětmi.

Pronatalitní populační politika se tedy nedá považovat za nějaké sociální inženýrství (kdy státní orgány určují.), ani za manipulaci, ani za snahu dosáhnout vyššího počtu obyvatelstva. Nelze ji spojovat s dřívějšími aktivitami totalitních států vychovat více potencionálních vojáků. Jediným jejím cílem je podle mého názoru nutnost uchování únosné věkové struktury obyvatelstva, alespoň částečné eliminování prodlužování lidského života a tím zmírňování důsledků zrychlujícího se stárnutí obyvatelstva.

Smyslem rodinné a populační politiky je bránit tomu, aby rozhodování mladých lidí „o dětech“ probíhalo pod tlakem neúnosných životních podmínek, budoucími rodiči neřešitelných vlastními silami, bez solidární pomoci ze strany těch, kteří děti nemají. K odpovědnému rozhodování mladých lidí o rodičovství už dávno nestačí jen „dobrá vůle“ bez předložení trvalých a hlavně nezhoršujících se „pravidel hry“ mezi rodiči a státními orgány, které mohou vytvářet prostředí pro opravdu svobodné přijímání celoživotní odpovědnosti.

Lidi, kteří se neseznámili s příčinami a průběhem vzestupu porodnosti v 70. letech (natalitní vlna – baby boom), pochybují o účinnosti pronatalitní populační politiky, o její efektivnosti i o trvalém půso-

bení. I když k vytvoření demografické vlny přispělo více faktorů (mj. určitý návrat k rodině v době normalizace), hlavním faktorem kompenzačního vzestupu a hlavně zvýšení konečné plodnosti několika generací žen bylo výrazné zlepšení životních podmínek mladých rodičů. Současně tím byl na řadu dalších let zbrzděn dále probíhající pokles intenzity plodnosti, která se tak udržela na příznivé úrovni až do konce 80. let.

Je logické, že účinnost pozitivních opatření postupně vyprchává, že se s nimi později počítá již jako se samozřejmostí. Podobně jako jiné politiky má i ta pronatalitní populační dynamický charakter, nemůže zůstat konstantní, protože se mění také prostředí, v němž působí (viz obdobně politika vzdělání). Je současně nutné přiznat jí značné humánní působení na prvotní socializaci dětí – a v tom vidět i její efektivnost.

4. Pronatalitní populační politika v teorii a praxi České republiky

K realizaci cíle této politiky (udržení únosné věkové struktury obyvatelstva) a jejího smyslu (vytváření podmínek pro svobodné rozhodování o rodičovství) je nutné soustředit faktory povahy sociální, psychologické a morální v zájmu dosažení jejich společného vysokého působení. Jen tak se dá vytvořit prostředí příznivé pro rodinu a péči o děti v ní. Rodina s dětmi, má-li dnes i v budoucnu plnit své základní cíle – výchovu a prvotní socializaci člověka, v nichž je nenahraditelná – potřebuje určitou vlastní „lobby“, která by ji alespoň částečně chránila před souběhem negativních zásahů zvnějška. Ponechat v moderní společnosti založené na tržních vztazích rodinu a děti v ní bez společenské ochrany pokládám za velké riziko: považovat děti v rodině za soukromou záležitost rodičů za ztrátu humánního přístupu.

Optimální způsob realizace pronatalitní populační politiky
(subjektivní názor demografa)

Opatření materiálního (finančního) charakteru

Cíl: soustředit prostředky maximálně do přídatků na děti

- nehledat řešení v nadměrném zvýšení porodného (šlo by o vykoupení z dlouhodobého závazku přispívat)

- nevidět těžiště v daňových úlevách na děti při určení výše daně z příjmu (při posuzování v relaci k nákladům na děti jsou tyto „odpisy“ neviditelné při nízkém příjmu a více dětech fiktivní)
- dále neprodlužovat ani mateřskou dovolenou, ani období rodičovského příspěvku, ale zvyšovat jejich částky v návaznosti na růst průměrné mzdy a uplatnit možnost souběhu s ekonomickou činností, i když třeba jen do určité výše
- výrazně zvýšit přídavky na děti, zvláště na druhé až čtvrté dítě, při respektování zvyšujících se nákladů na děti zvláště na starší v době studia, a současně tím kompenzovat vzestup nepřímých daní (tendence přesunu daňového zatížení z daní přímých na nepřímé znevýhodňuje rodiny s dětmi)
- přídavky na děti považovat za nárok dítěte, vyplácet je tedy všem dětem (i za každé dítě se platí nepřímé daně) a ve výši odpovídající předem stanovené relaci ke skutečným nákladům na děti, včetně valorizace
- státní účastí umožnit získání bytu v různých formách bydlení dlouhodobými úvěry i pro nižší příjmové skupiny rodin (např. nezisková kvazidružstevní výstavba, včetně kategorie startovních bytů)
- minimalizovat ze státních prostředků nezaměstnanost mladých lidí.

Faktory psychologického působení

Cíl: navodit vědomí spoluodpovědnosti státu za rodiny s dětmi

- vládní prohlášení, že rodinnou péčí a výchovu dětí považují státní orgány za významnou činnost pro společnost, že mají zájem o stabilizovanou péči ve stabilních rodinách (včetně nesezdaných soužití)
- zviditelnit více materiální pomoc (daňové úlevy převést do přídavek)
- realizovat prorodinnou politiku, vytvářet prostředí příznivé pro rodinu, a to hlavně za účasti občanských sdružení (podporovat síť a úroveň mateřských škol, družin mládeže, klubů dětí i maminek, sportovišť, aktivit k využívání volného času dětí a mládeže aj.)
- bránit neuváženým negativním dopadům na psychiku rodičů (viz zákon o hrazení nákladů na likvidaci odpadů: platit snížené částky, za 2. až 4. dítě neplatit vůbec, mnohadětným odpustit)

- zavádět rodinné vstupné, slevy v dopravě (např. že za druhé dítě a další děti se neplatí)
- motivovat cestovní kanceláře ke slevám pro děti (viz Fischer).

Faktory morálního působení

Cíl: vytvářet prostředí příznávající rodinám s dětmi zvýšené morální hodnocení za jejich péči o děti

- prosadit koncept morálních přestupků, když:
 - někdo neuvolní místo těhotné ženě v dopravním prostředku
 - nepomůže mamince s kočárem s dítětem
 - nedá přednost při nákupu, čekání na úřední výkon, u lékaře
- ocenit rodiny s dětmi např. při „uvádění“ narozených dětí společenskými akcemi obecních a městských úřadů, při slavnostním převodu dětí z mateřské školy do první třídy
- motivovat občanská sdružení, zájmové organizace, církve aj. ke stálému morálnímu oceňování výkonu rodičovských rolí a pomáhat jim v nich.

Zvláště materiální pomoc poskytovanou různými formami rodinám s dětmi je samozřejmě nutné doplnit kontrolními mechanismy, umožňujícími v případech zneužívání převod k naturálním způsobům „proplácení“ (kontrola školní docházky, příp. zaplacení obědů ve školní jídelně, hrazení pobytu při škole v přírodě včetně příspěvku na vybavení apod.). Možnost zneužití sociálních dávek pronatalitního charakteru nemůže být argumentem pro jejich odmítání (obdobně nemocenské dávky, příspěvek v nezaměstnanosti aj.).

5. Závěry

Děti představují investici do rozvoje společnosti. Společnost bez dětí nebo s omezeným počtem dětí je společností, která ztrácí budoucnost – nejen kvantitativně (o to nakonec tolik nejde), ale především kvalitativně ztrátou části intelektuálního a sociálního potenciálu. Zvláště moderní společnost založená na výkonnosti při tvrdých pravidlech tržní ekonomiky vyžaduje zvýšenou solidaritu – zdravých s nemocnými, mladých se staršími, bezdětných s těmi, kteří pečují o děti. Přispívat na děti jiných prostřednictvím daní vyjde mnohem

laciněji než hradit náklady na vlastní děti, byť se společenskou pomocí. Společnost s omezeným počtem dětí – právě tak jako s nižším podílem starších osob – má nižší provozní náklady. To však platí jen krátkodobě, protože nelze zabránit ani sníženému přesunu mladých lidí do produktivního věku, ani dalšímu růstu počtu starších osob. Věková struktura tvoří jednolitý celek, nelze ji posuzovat v částech.

Existují tři formy společenského zadlužení:

- finanční, splatitelné být s úroky později
- ve sféře životního prostředí, které se dá zpravidla postupně splácet, i když dlouhá desetiletí (nemluvě o nezvratných škodách)
- populační, které zůstane zachováno jako nikdy nesplacitelné neméně tři generace v deformacích věkové struktury.

Tento třetí typ zadlužení možná plně chápou jen demografové, a ani ne všichni. Pronatalitní populační politika nemůže být politikou ohraničenou volebním obdobím, protože má generační důsledky.

Odmítat pronatalitní populační politiku (nebo sociální politiku s populačními aspekty) znamená buď nechápat problematiku populačního vývoje a příčiny jeho změn, nebo se pasivně smířovat s negativními dopady na další generace. Jen část vzniklého populačního deficitu lze později eliminovat zvýšenou imigrací, která ovšem přináší problémy jiného druhu.

Zvláštního významu nabývá přístup k pronatalitní politice ve vztahu ke vstupu České republiky do Evropské unie. Nejde jen o další osudy přestárlé české populace, ale především o důsledky volného pohybu pracovních sil v rámci celé Unie. Země, která nevytvoří dobré životní podmínky pro rodiny s dětmi, se bude muset smířit s tím, že z ní budou odcházet mladí a především vzdělaní lidé do těch zemí, kde je najdou. Zelené karty pro kvalifikované pracovníky v oblasti informatiky a brzy i pro lékaře (obojí do SRN) mohou být jen předzvěstí pozdějších odchodů desítek tisíc lidí jiných profesí.

Realizovat promyšlenou účinnou státní pronatalitní populační politiku znamená usnadňovat rozhodování rodičů o narození dítěte (dalšího dítěte), dávat jim potřebnou životní perspektivu a základní životní jistotu, že v péči o děti nezůstanou osamoceni. Tato perspektiva značné části mladých lidí dnes chybí, a proto často váhají se vstupem do manželství (k sexuálnímu životu je nepotřebují) a s narozením dítěte (dětí). Teď jde o to, aby se toto váhání projevující se odkládáním

rozhodnutí o založení rodiny nezměnilo po dosažení určité věkové hranice v odmítání. Přitom je nutné si uvědomit, že rozhodnutím mít dítě a jeho narozením se rodiče vzdávají části svých možností v jiných oblastech života – ve zvyšování kvalifikace, kariérním postupu zvláště žen – matek, ve využití volného času, v kulturních aktivitách apod. Tyto v určitém smyslu ztráty nelze nikdy a nijak kompenzovat, podobně jako nelze spoléhat jen na to, že případné materiální nedostatky rodin s dětmi mohou být vynahrazovány radostí z dětí a jejich rozvíjení i úspěchů. Děti totiž mohou být pro své rodiče rizikovou investicí.

Realizovat pronatalitní populační politiku by mělo pro stát znamenat přijetí závazných nezhoršujících se pravidel hry a závazku, že existence dětí v rodině se nestane příčinou poklesu její životní úrovně do pásma chudoby nebo jen těsně nad něj. Nejde o žádný státní paternalismus, o údajné spoléhání na společenskou pomoc při snížení vlastní odpovědnosti. Musí se prostě stát součástí humánní sociální politiky, která klade kvalitu života všech před dosahování úspěchů některých a radost z dětí před kariéru až sobectví.

* * *

Připravit koncepci pronatalitní populační politiky a realizovat ji v zájmu rodin s dětmi i se snahou o stabilizaci věkové struktury – nebo ji považovat za chiméru, je záležitostí politického rozhodnutí. Demografové, sociologové a ekonomové mohou podle úrovně svého poznání průběhu demografických procesů vyslovit svůj názor, doporučit přijetí nebo odmítnutí. Mají lehkou situaci, protože nenesou žádnou odpovědnost. Jak by vypadala populace naší republiky již za třicet let není pro ně důležité, a proto těmto otázkám se zásadně vyhýbají, místo hodnocení reálné situace se zabývají různými teoriemi.

Naštěstí jsme se dostali v posledních letech do takových podmínek rozhodování, v němž málo odpovědné liberální přístupy k populační politice nejsou přijímány.

Odolejme svádění socialistické propopulační politiky

Marek Loužek

Centrum pro ekonomiku a politiku

Předvolební návrh ČSSD, aby každé nově narozené dítě dostalo do vínku 50 000 korun, svědčí o pozoruhodném pronatalitním sentimentu mezi levicovými politiky. Vzhledem k politickému rozložení sil v českém parlamentu je docela dobře možné, že se nápad podaří uvést praxe. Je to dobře, nebo špatně? Byla pronatalitní opatření, která byla v historii zavedena, účinná? Dokáže intervencionistická propopulační politika ovlivnit, nebo dokonce zvrátit dlouhodobé demografické trendy?

1. Propopulační politika v kontextu beckerovské ekonomie

Propopulační politika již dávno není výsadní doménou demografů. Zajímavé poznatky přinášejí rovněž sociologové, ale také ekonomové. Je to originální analytický aparát beckerovské ekonomie, který umožňuje zkoumat, jak a kdy muži a ženy vstupují do manželství, kolik dětí si pořízují, kdy se rozvádějí apod. Ačkoli pronatalitní politiku Becker výslovně netematizoval, představuje tzv. chicagský přístup cenný nástroj pro její analýzu.

Z hlediska chicagského přístupu lze na děti pohlížet buď jako na spotřební nebo kapitálový statek. Dítě jako *spotřební statek* si rodiče kupují, protože z něj mají nějaký užitek. Dítě jako *kapitálový statek* si rodiče pořízují, protože jej považují za investici, která jim přinese určité dlouhodobé výnosy – např. podporu ve stáří. V obou případech rozhodují o počtu dětí svobodní jednotlivci, kteří zvažují své náklady a výnosy.

Ekonomická teorie rodiny není cynická, nýbrž jde o plodnou vědeckou teorii, která vysvětluje celou řadu jevů. Becker např. vysvětlil pokles porodnosti v západních zemích jako zvyšující se náklady obětované příležitosti na děti. Přání mít a vychovávat děti si ve svobodné společnosti konkuruje s jinými tužbami a statky – přání mít lepší dovolenou či auto, více času na přátele či na práci apod.

Propopulační politiku lze v kontextu beckerovské ekonomie pojmut jako pokus státu o snížení nákladů na děti. Platí-li teze, že muži a ženy kalkulují náklady a výnosy svého rozhodnutí vzít se či pořídit si potomka, pak finanční transfery vlády částečně ovlivňují jejich chování. Důležité je říci „částečně“, neboť propopulační opatření stěží dokáží vykompenzovat explicitní náklady s dětmi spojené.

2. Pojem a kontext populační politiky

Existují dvě možné definice populační politiky: užší a širší. V užším smyslu je populační politika souhrn veřejných politik, který byl explicitně přijat za účelem ovlivňování nějaké demografické proměnné – plodnosti nebo populačního růstu. V širším smyslu lze za populační politiku označit celkovou sociální, hospodářskou či jinou politiku vlády, která přímo či nepřímo ovlivňuje demografické proměnné.

Hlásíme se k užšímu pojetí, neboť širší pojetí je podle našeho názoru všeobjímající a pro analytické účely nevhodné. Populační politikou rozumíme specifickou sadu vládních cílů vzhledem k populačnímu růstu a prostředkům, jimiž je možné těchto cílů dosáhnout. Tato definice obsahuje implicitně čtyři složky: 1. existence demografického cíle vlády, 2. průběh jednání směřující k dosažení tohoto cíle, 3. určení či tvorba úřadu odpovědného za implementaci politik a 4. alokaci zdrojů úřadu, který má splnit svůj mandát.

Zkoumání populační politiky je komplikováno faktem, že populační opatření se těžko odlišují od ostatních nástrojů sociální politiky. Rozdíl často tkví pouze v záměrech vlády, jejichž identifikace nemusí být snadná. V zemi může existovat štedrý systém sociálních dávek jako např. rodičovské přídatky, příspěvky v mateřství, pomoc s bydlením a daňové úlevy pro páry se závislými dětmi, mohou však být zdůvodňovány čistě sociálně, nikoli demograficky. O populační politice lze rovněž stěží hovořit, pokud různá ministerstva sledují různé demografické cíle bez zásadní koordinace.

Mezi momenty, které ovlivňují populační politiku, patří ekonomické, sociální či politické, ale i faktory kulturní, náboženské apod. Populační vývoj je politicky významný, neboť existuje přesvědčení o vztahu mezi populací a národní silou, víra o vztahu mezi populací a ekonomickým bohatstvím, souvislost mezi populační politikou a obecnými představami o roli státu ve společnosti. Populační politika je přirozené politikum.

3. Historie pronatalitních politik

Pod tlakem nízké plodnosti a klesajícího populačního růstu začaly evropské vlády uvažovat o potřebě explicitních politik, které by povzbudily vyšší porodnost. Během 20. a 30. let 20. století řada evropských vlád přijala legislativu určenou ke zvýšení plodnosti – pomocí přísných trestů za interrupci omezila přístup k antikoncepci a informacím o kontrole porodnosti. Pouze v nacistickém Německu a v menší míře Mussoliniho Itálii však byla vláda schopna použít politickou vůli k vynucení všech těchto opatření a aktivně podporovat sňatky a porodnost domácího obyvatelstva. Během 60. a 70. let to byly komunistické země se svým centrálním plánováním, které využily monolitickou strukturu vlády a formulovaly, prosadily a implementovaly cílené populační politiky.

Přijatá politická opatření jsou determinována rozsahem, v němž je považováno za legitimní, aby stát zasahoval do reprodukčních rozhodnutí jednotlivců. Reakce ve Francii, Švédsku, západním Německu a liberálních demokraciích v severní Americe, Austrálii a kdekoli Evropě jsou podobné. Sklon a morální schopnost západních vlád intervenovat v oblasti reprodukčního rozhodování je malá, navzdory pocitu, že vyšší hladina plodnosti je žádoucí. Jak se mění sociální podmínky, nejenže se mění různé faktory prostředí, které sehrávají roli při vytváření reprodukčních rozhodnutí jednotlivců, ale také vytvářejí posuny v cílech a prioritách vlád.

Objevil se názor, že když vlády ve východoevropských zemích v 60. a 70. letech nasadily pronatalitní politiky, může to souviset se stavem ekonomického vývoje ve východní Evropě ve 60. letech, který byl podobný jako situace západní Evropy ve 30. letech. Neměly by však být opomíjeny i rozdíly, které souvisejí s typem politického režimu. Odpověď východoevropských vlád na snižující se porodnost byla v logice centrálního plánování, které z nutnosti bere ohled na demografické trendy. Decentralizovaný způsob vládnutí s jeho brzdami a protiváhami rozděluje odpovědnost za politiku do různých institucí a neumožňuje tak masivní populační politiku, jakou mohou prosazovat totalitární či autoritativní režimy.

4. Účinnost pronatalitních politik

O tom, nakolik byla pronatalitní opatření smysluplná, se vede diskuse. Porodnost je především individuálním lidským rozhodnutím, do

něhož stát nemá důvod zasahovat. I kdyby však někdo hájil názor opačný, stále by visel otazník nad skutečnou účinností pronatalitních politik. To je otázka nikoli ideologická, nýbrž empirická.

Na tomto místě si dovoluujeme informovat o vlastním výzkumu, který byl postaven na čtyřech hypotézách o účinnosti pronatalitní politiky:

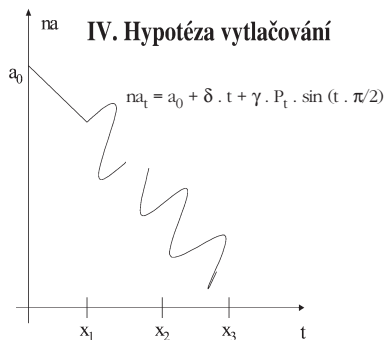
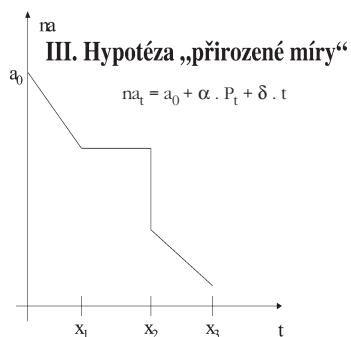
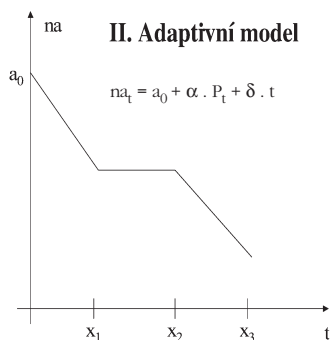
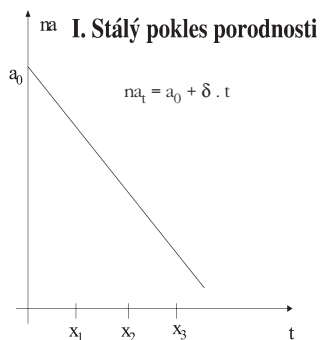
- I. konstantní míra plodnosti (totální neúčinnost pronatalitní politiky),
- II. adaptivní model (pronatalitní politika je dlouhodobě účinná),
- III. hypotéza přirozené míry porodnosti (pronatalitní politika je účinná pouze krátkodobě, porodnost se po čase vrací na „přirozenou“ hladinu),
- IV. hypotéza vytlačování (lidé, kteří měli děti dříve na základě propopulačních impulzů, je nebudou mít později).

Aby bylo možné hypotézy testovat, byl do modelu vsazen faktor stálého poklesu plodnosti (který lze interpretovat jako kulturní trend nebo mikroekonomický fenomén zvyšujících se nákladů na děti). Zkoumáno bylo devět zemí – Německo, Itálie, Francie a Švédsko před II. světovou válkou a Rumunsko, Československo, NDR, Maďarsko a Bulharsko v době komunismu a jedno desetiletí po jeho pádu.

Graf 1 shrnuje důsledky různých hypotéz populační politiky. Neúčinnost populační politiky je první vážná možnost. Při adaptivním modelu by populační (pronatalitní) politika byla účinná, a to dokonce i dlouhodobě, neboť by se projevila „vychýlením“ dlouhodobého trendu poklesu porodnosti. Hypotéza „přirozené míry“ implikuje, že dlouhodobá porodnost zůstane na přirozené úrovni. Pokud by platila hypotéza vytlačování, vedlo by to k rozkolísání celého systému (stálá volatilita porodnosti).

Výsledky, které stručným výtahem z článku pro časopis Politickou ekonomie, přináší následující tabulka:

Graf 1: Hypotézy pronatalitní politiky



Tab. 1: Úspěšnost hypotéz podle jednotlivých zemí

Hyp.	Německo	Itálie	Francie	Švédsko	Bulharsko	ČSSR	Maďarsko	NDR	Rumunsko
I.	C	A	C	C	B	C	A	A	B
II.	B	C	B	B	A	A	B	B	C
III.	D	D	D	D	D	D	C	D	D
IV.	A	B	A	A	C	B	D	C	A

Pozn.: A – nejméně úspěšná, B – druhá nejméně úspěšná, C – málo úspěšná, D – nejúspěšnější hypotéza

Tab. 2: Úspěšnost jednotlivých hypotéz (sumární pohled)

	A	B	C	D
Hypotéza I (klesající plodnost)	3	2	4	0
Hypotéza II (adaptivní model)	2	5	2	0
Hypotéza III (přirozená míra)	0	0	1	8
Hypotéza IV (vytlačování)	4	2	2	1

Pozn.: A – nejúspěšnější hypotéza, B – druhá nejúspěšnější, C – málo úspěšná, D – nejméně úspěšná

Nejlepší výsledky pro odhad účinku propopulačních politik poskytuje hypotéza vytlačování (Německo, Švédsko, Francie a Rumunsko), dále trvalý pokles plodnosti (NDR, Maďarsko, Itálie) a adaptivní model (Československo, Bulharsko). Pouze ve dvou případech z devíti (adaptivní model) se propopulační politika ukázala být účinná – alespoň v tom smyslu, že krátkodobě zastavila trend poklesu plodnosti. Ten však po nějaké době opět pokračoval, takže její účinnost je relativní. V sedmi případech z devíti se propopulační politika ukázala být *zcela neúčinná*: Buď proto, že neměla žádný vliv na plodnost, nebo sice měla, ale vytlačila přání mít děti v následujících obdobích.

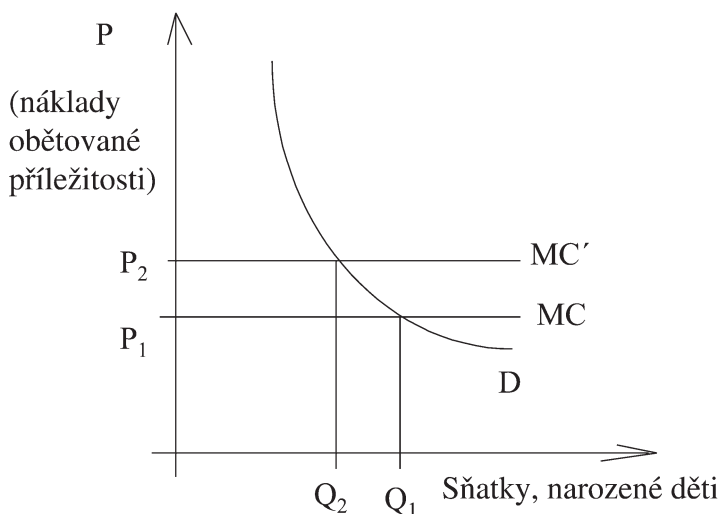
5. Diskuse o propopulační politice v ČR

Propopulační politika je v ČR poměrně hojně diskutována, a to jak na vědecké, mediální i politické úrovni. Zatímco někteří hodnotí kriticky populační vývoj v průběhu transformace, my se hlásíme k názoru, že pokles porodnosti bylo zákonité a přirozené dohánění reprodukčních vzorců západních zemí.

Po pádu komunismu došlo k otevření prostoru pro různé lidské aktivity – podnikání, studium, cestování – které dříve byly omezené. V důsledku toho došlo ke zvýšení nákladů obětované příležitosti na děti a posunu křivky mezních nákladů dětí směrem nahoru. Paralelně došlo ke zvýšení nákladů obětované příležitosti na vstup do manželství, takže se křivka nabídky manželství posunula nahoru. Počet sňatků i narozených dětí se snížil a cena (náklady obětované příležitosti) dětí i manželství se zvýšila (viz graf 2).

Teze, že pokles porodnosti v ČR 90. let naznačuje morální, politickou či ekonomickou krizi, není správná. I kdyby v průběhu transformace životní úroveň stále stoupala a bytů byl dostatek, sňatečnost a porod-

Graf 2: Sňatkový trh v ČR



nost by se stejně snižovaly. Atraktivní programy pro nastávající manžele, štedřejší podpora bydlení, manželské půjčky a větší porodné by možná pokles částečně brzdilo, nemohlo by jej však zastavit.

Návrh ČSSD, aby každému dítěti při narození byl vytvořen zvláštní účet 50 000 korun, které by si vybralo v dospělosti, je líbivý, ale pravděpodobně by byl neúčinný. Propopulační opatření, když už ho chce vláda zavést, musí motivovat *rodiče*, aby zplodili více potomků, což je možné jen, když náklady na děti (pro rodiče) klesnou. Zřízení zvláštního účtu *pro dítě* však rodičům bezprostředně žádný efekt nepřináší, jejich náklady na dítě by se nesnížily, a proto toto opatření nelze označit za propopulační (z 50 000 Kč by si rodiče směli vybrat polovinu při nástupu dítěte do školy, což je přibližně roční životní minimum na dítě). Stejně lze předpokládat, že by takové opatření mělo nějaký spásný pronatalitní účinek.

Dětské přídatky či porodné je jiný případ. Nelze souhlasit s názorem, že taková opatření nemají *vůbec* žádný efekt. Jistě si každý dokáže představit situaci, kdy by přídatky na děti či daňové odpočitatelné položky byly tak vysoké, že by se již pořízení dítěte i finančně „vyplatilo“. Problém je, že porodné či dětské přídatky by se musely zvýšit nikoli o pár stovek, nýbrž několikanásobně, aby vůbec lidi nu-

tily o takové možnosti uvažovat. Taková změna by však vedla k obrovskému zvyšování vládních výdajů.

Úskalí „propopulačních opatření“ je, že mají krátkodobý, nikoli dlouhodobý efekt. I kdyby se podařilo v krátkém čase zvýšit porodnost (což není jisté), ta se může vrátit na původní sestupnou trajektorii. Ještě horší je varianta, kdy se sice porodnost krátkodobě vyšvihne, ale v dalším období o to více poklesne. Štědré státní transfery nejsou vhodným propopulačním stimulem, neboť pouze rozkolísávají strom života, ale dlouhodobě zvrátit demografické trendy nemohou.

Praktickou možností, jak regulovat populační vývoj, je ještě imigrační politika. Ta by měla být přiměřeně liberální, aby zajistila volný pohyb nemůže však být bezbřehá, neboť vytváří kulturní konflikty – problému v soužití etnik. Náklady přistěhovalců jsou někdy podceňovány. Nejde totiž jen o náklady bezprostřední imigrace (které mohou být nulové), nýbrž i náklady integrace. Jak ukazují zkušenosti západní Evropy, náklady integrace mohou být poměrně vysoké.

6. Existuje konzervativní alternativa socialistické propopulační politiky?

Ačkoli by se zdálo, že alternativa vůči propopulačním nápadům intervencionistů je „nedělat nic“, ve skutečnosti existuje několik návrhů, které by mohly mít propopulační efekt a část z nich je dokonce slučitelná s konzervativním pohledem na svět.

Provokativní teoretický pohled na pronatalitní politiku, který se patrně nepodaří uvést do praxe, přinesl Alessandro Cigno (1989). Ten potvrzuje obecně přijatý závěr, že růst mezd žen snižuje jejich plodnost, protože zvyšuje jejich náklady volného času. Autor však nedůvěřuje dětským přídatkům. Skutečně propopulační opatření s daleko silnějším účinem by bylo – zvýšit daně z mezd vdaných žen a snížit daně ženatých mužů. Tento návrh by jistě narazil na odpor dogmatiků daňové spravedlnosti, změněná proporce mezi příjmy mužů a žen by však pravděpodobně vedla k substituci pracovní participace žen za rození a výchovu dětí, což by přispělo ke zvýšení porodnosti.

Poněkud realističtější je návrh, který vznesl Demeny (1987), aby část příspěvku na sociální pojištění každého daňového poplatníka v produktivním věku – existuje-li průběžný systém financování dů-

chodů – šlo jeho vlastním rodičům jako část jejich důchodu. Podstata průběžného systému (mezigenerační solidarita) by tedy zůstala zachována, ale systém by se individualizoval. Toto opatření by bylo propopulační, protože by motivovalo rodiče, aby plodili více dětí, lépe je vychovávali, investovali do jejich lidského kapitálu a vylepšovali si tak budoucí situaci při pobírání důchodu.

Nejradikálnější propopulační návrh, který by mohli liberální konzervativci podepsat, by bylo úplné zrušení průběžného systému financování důchodů a jeho nahrazení individuálním zabezpečováním se na stáří. Beckerův model altruistických rodin ukazuje, že rostoucí veřejné transferové platby starší generaci omezují poptávku po dětech, neboť jednak snižují reálný příjem produktivní generace (vyšší daně), jednak ruší potřebu mezigenerační solidarity uvnitř rodiny. Lze předpokládat, že zrušení průběžných systémů financování důchodů by nakonec vedlo k podpoře porodnosti. Lidé by byli motivováni mít více dětí, neboť by věděli, že jsou to ony, a nikoli stát, které jim ve stáří budou pomáhat.

7. Závěr

Propopulační politika je nástroj užívaný nejčastěji autoritativními a totalitárními režimy, které měly a mají ambici k řízení celé populace. V demokratických zemích, které se vyznačují institucionálním systémem brzd a protiváh, je prosazení systematické populační politiky obtížnější. I když se však podaří takovou politiku prosadit, nezaručuje to její účinnost. Nejlepším propopulačním opatřením by bylo omezení moci sociálního státu a privatizace důchodového systému, která by obnovila přirozenou mezigenerační solidaritu uvnitř rodin.

Literatura:

- Becker, G. S.: *A Treatise on the Family*: Cambridge, Massachusetts – London, England, Harvard University Press 1991.
- Cigno, A.: *The Timing of Births – A Theory of Fertility, Family Expenditures and Labour Market Participation over Time*. In: Wenig, A. – Zimmermann, K. F. (eds.): *Demographic Change and Economic Development*: Berlin – Heidelberg – New York, Springer 1989, s. 133–149.
- Demeny, P.: *Re-linking Fertility Behavior and Economic Security in Old Age – A Pronatalist Reform*: *Population and Development Review* 13 (1987), s. 24–26.
- Glass, D. V.: *Populatin Policies and Movements in Europe*: New York, Augustus M. Kelley 1967.

- Höhn, Ch.: Population policies in advanced societies – pronatalist and migration strategies: *European Journal of Population* 4 (1988), č. 3, s. 459–482.
- Klaus, V.: Za rok 2020 se radši ani nedívejme: *Lidové noviny* 23. 3. 1996, s. 8.
- Kučera, M.: Potřebuje Česká republika zřetelnou populační a migrační politiku? *Demografie* 43 (2001), č. 2, s. 85–92.
- Loužek, M.: Může být pronatalitní politika účinná? *Politická ekonomie* č. 6/2002. V tisku.
- Rabušic, L.: Je populační politika řešením problému demografického stárnutí? In: Rabušic, L.: *Česká společnost stárne*: Brno, MU – Nakladatelství Georgetown 1995, s. 130–140.
- Razin, A. – Sadka, E.: *Population Economics*: Cambridge, Massachusetts – London, England, MIT Press 1995.
- Samuelson, P.: The Optimum Growth Rate for Population: *International Economic Review* 16 (1975), s. 531–538.
- Schultz T. W. (ed.): *Economics of the Family – Marriage, Children and Human Capital*: Chicago – London, National Bureau for Economic Research 1974.

Pronatalitní politika – spíše chiméra než spása*

Ladislav Rabušic

Masarykova univerzita Brno

Úvod

Přibližně od konce 19. století začala v evropském prostoru probíhat jedna důležitá kulturní proměna. Obyvatelé evropských zemí si začali uvědomovat, že počet zplozených dětí může být aktem vědomé volby, že tato volba je kulturně legitimní a že redukce plodnosti je pro ně sociálně a ekonomicky přínosná (Coale 1973). Výsledkem této proměny, již se ve francouzské demografii říká demografická revoluce a v demografii anglosaské demografická transice, byly postupně se snižující počty dětí, které ženy plodily. Tento výrazný demografický proces skončil v letech 1930–1940, aby byl od konce šedesátých let vystřídán tzv. druhou demografickou transicí, která přinesla další snížení počtu plozených dětí. V současnosti je ve většině zemí Evropy porodnost na tak nízké úrovni, že sama o sobě již není schopna zajistit reprodukci obyvatelstva.

K zemím s velmi nízkou úrovní plodnosti patří v posledním desetiletí také Česká republika a tak není divu, že v některých demografických i politických kruzích se opět objevilo téma pronatalismu a pronatalitní politiky – tedy specifických ekonomických a sociálních opatření, jejichž cílem je zvýšení úrovně plodnosti.

Pronatalismus vychází, obecně řečeno, z předpokladu, že je třeba podporovat plození dětí, neboť děti přispívají k individuálnímu, rodinnému a sociálnímu blahu. Takto chápaný pronatalismus v sobě obsahuje několik dimenzí: dimenzi kulturní, kdy plození dětí a mateřství jsou vnímány jako přirozené aktivity, jež výrazně přispívají k identitě ženy; dimenzi ideologickou, kdy mateřství je považováno za vlasteneckou, etnickou nebo eugenickou povinnost; psychologickou, kdy ma-

*) Tato stať vznikla s podporou grantu GAČR 403/01/1099 „Veřejnost, demografické procesy a populační politika - Česká republika 2001“.

teřství je ztotožňováno s osobními aspiracemi individua, s jeho emocemi a racionálním (či iracionálním) rozhodováním (Heitlinger 1991). Mnohým může takový pronatalismus připomínat praktiky založené na vypjatě nacionalistických cílech, jiným může evokovat tradiční model rodiny, v němž muž je živitelem a žena strážkyní domácího krbu s výrazně limitovanými reprodukčními svobodami.

V současné době se ale tento historický význam pronatalismu mění. V českých podmínkách byl nejednou definován jako vytváření takových podmínek pro život rodin, aby se rodiče mohli svobodně rozhodnout zplodit takový počet dětí, který si přejí. Takto definovaný cíl pronatalitní politiky působí na první pohled velmi líbivě, celkově je ovšem značně problematický. Jeho důsledná aplikace by totiž znamenala například i to, že pokud by se nějaký pár rozhodl mít pět šest dětí, bylo by povinností státu pomoci toto rozhodnutí realizovat.

Jakákoliv realizace aktivní pronatalitní politiky musí nutně vycházet z předpokladu, že:

1. populační věda dokáže říci, jakými trajektoriemi se bude ubírat budoucí populační vývoj;
2. nízká porodnost má jasné negativní účinky na úroveň blahobytu příslušné země a jejích obyvatel;
3. v populaci existuje touha mít více dětí než jedno a že kdyby neexistovaly vnější ekonomické a sociální bariéry, měli by rodiče často více dětí;
4. aktivní propopulační politika může stimulovat dobrovolná rozhodnutí zvýšit porodnost.

V této stati postupně ukážu, do jaké míry jsou tyto předpoklady reálné. Přináším zde tak další sadu argumentů proti názoru, že zavedením propopulačních opatření se u nás automaticky zvýší i úroveň porodnosti.

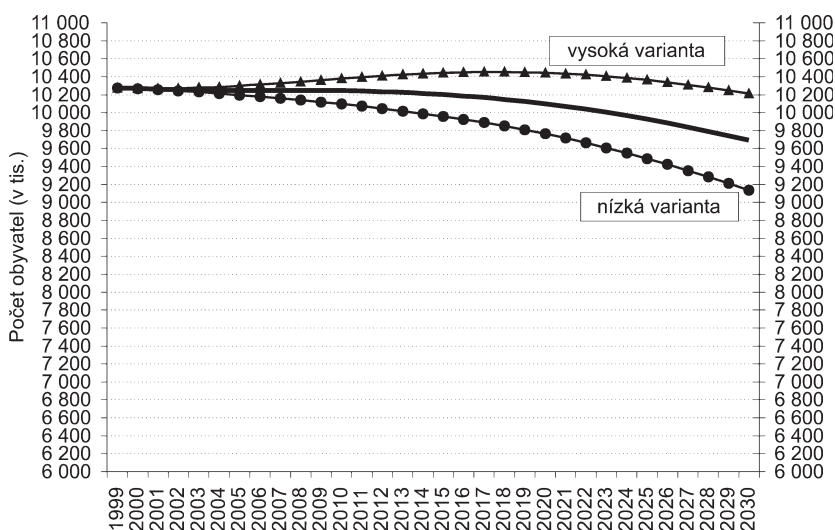
1. Kterou z variant populačního vývoje je možné očekávat?

Demografie umí vypracovat populační projekce neboli odhady budoucího populačního vývoje. Míra přesnosti odhadu je ovšem velmi různorodá, a proto se projekce zpracovávají ve variantních scénářích, které ukazují, jaký bude výsledný stav populace v blízké či vzdálenější budoucnosti, pokud bude vývoj sledovat uvažované trajektorie v porodnosti, úmrtnosti a migraci. U takto zpracovávaných projekcí je

pak klíčovou otázkou, která z variant populační budoucnosti nastane a s jakou pravděpodobností.

Současné úvahy o zavedení pronatalitních opatření vycházejí z údajů střední varianty populační projekce vypracované statistickým úřadem na období 2000–2030. Podle ní by do roku 2030 měl počet obyvatel ČR klesnout z dnešních 10,2 milionů na 9,7 milionů a česká populace by měla celkově výrazně zestárnout, kdy podíl osob ve věku 65 let a starším by se měl zvýšit ze 14 % v roce 2000 na 24 % v roce 2030. Tato projekce má ovšem ještě další varianty, jejíž výsledky jsou poněkud odlišné, jak ukazuje obr. 1.

Obr. 1: Varianty projekce obyvatel ČR do roku 2030



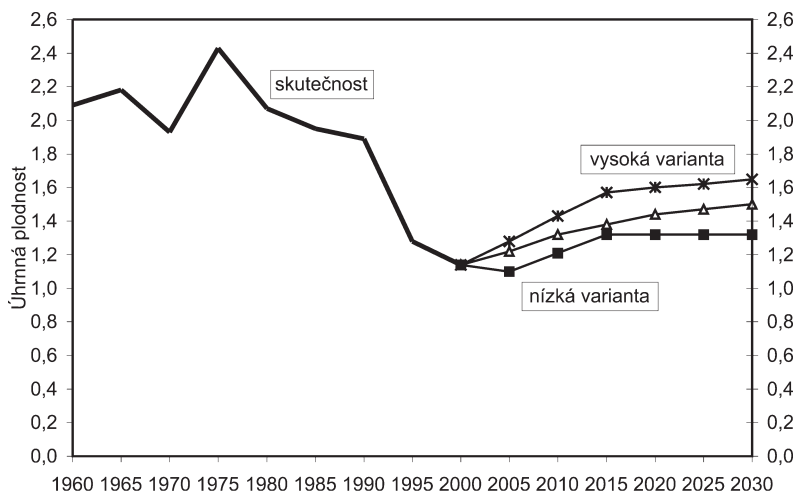
Pramen: ČSÚ data z populační projekce ČSÚ do roku 2030

Vysoká varianta projekce například říká, že počet obyvatel by měl být v roce 2030 v podstatě stejný, jaký je v současnosti a měl by se pohybovat kolem 10,2 milionů osob, nízká varianta naopak předpokládá větší úbytek obyvatelstva – na 9,1 milionů. Otázkou samozřejmě je, která z těchto variant skutečně nastane? Obvykle se předpokládá, že největší naději na realizaci má střední varianta, neboť ta vychází z nej-

realističtějších předpokladů. Jelikož výsledná projekce je jak známo závislá na kombinaci projekce plodnosti, úmrtnosti a migrace, všimněme si nyní, z jakých předpokladů jednotlivé varianty projekce vycházely.

Nejdříve se zastavme u očekávaných hodnot plodnosti, které jsou znázorněny na obr. 2. Je z něj patrné, že rozdíly v předpokládaném vývoji úhrnné plodnosti nejsou mezi střední (1,50) a vysokou varian-
tou (1,65) v roce 2030 příliš velké.

Obr. 2: Předpoklady vývoje plodnosti v ČR do roku 2030



*Pramen: ČSÚ data z populační projekce ČSÚ do roku 2030; Kretschmerová, Ší-
mek 2000.*

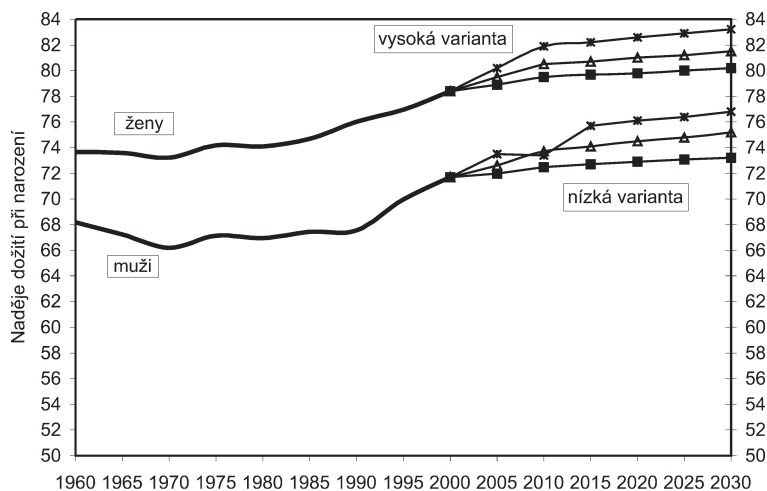
Vysoká varianta navíc předpokládá, že přibližně do roku 2015 se úroveň české plodnosti ustálí na hodnotách, které jsou dnes v typické v západoevropských zemích. Není to předpoklad nerealistický. Osobně jsem navíc přesvědčen – argumenty k tomu jsem přinesl ve své monografii (viz Rabušic 2001), že úroveň plodnosti se v ČR dostane na běžnou západoevropskou úroveň (úhrnná plodnost v průměru 1,6 dětí na ženu) mnohem dříve, což by znamenalo realizaci vysoké varianty projekce s ještě vyššími hodnotami počtu obyvatel, než předpokládá ČSÚ. Můj předpoklad je založen na tom, že velmi nízká úroveň současné české plodnosti je pouze dočasným fe-

noménem a je výrazem odkládání sňatků a rodičovství současně mladé generace.

Je s podivem, že tak mnoho odborníků zatím slyší na alarmistický tón střední a nízké varianty plodnosti a jen málokdo předpokládá, že by v plodnosti mohl nastat vývoj podle vysoké trajektorie. Mně osobně se právě ta jeví jako nejvíce pravděpodobná.

Ani v naději dožití, jakožto druhém parametru populačních projekcí, nejsou úrovně vysoké varianty nedostižné (viz obr. 3). Ta očekává, že v roce 2030 se budou české ženy dožívat v průměru 83,2 let, muži pak 76,8 let. Střední varianta pracuje s údaji 81,5 let u žen a 75,2 roku u mužů. Vysoká varianta tak předpokládá v období příštích třiceti let u mužů zvýšení o 5,1 roku, střední varianta o 3,5 roku. U žen jsou tyto diference 4,8 roku ve vysoké variantě a 3,1 ve variantě střední. Uvědomíme-li však, že mezi roky 1990 a 2000, to je za pouhých jedenáct let, se naděje dožití zvýšila u mužů o 4,2 roku a u žen o 2,4 roku, není rozdíl mezi vysokou a střední variantou tak obrovský. Jinými slovy, i zde je docela možné, že může být dosaženo hodnot vysoké varianty projekce.

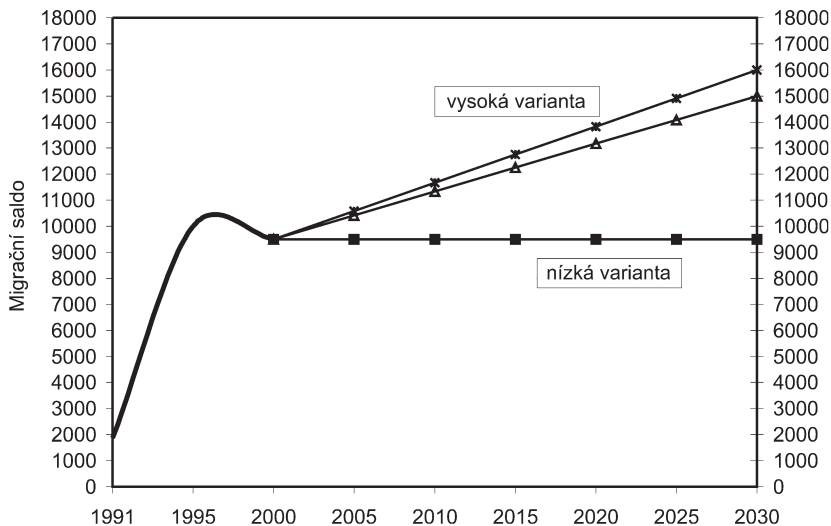
Obr. 3: Předpoklady vývoje naděje dožití při narození v ČR do roku 2030



Pramen: ČSÚ data z populační projekce ČSÚ do roku 2030; Kretschmerová, Šimek 2000.

Co se týče migračních předpokladů, ani zde nejsou rozdíly mezi vysokou a střední variantou nijak výrazné (viz obr. 4).

Obr. 4: Očekávané migrační saldo v ČR do roku 2030



Pramen: ČSÚ data z populační projekce ČSÚ do roku 2030; Kretschmerová, Šimek 2000.

Zatímco střední varianta předpokládá, že roční migrační saldo (rozdíl mezi počty přistěhovalých a vystěhovalých) se bude do roku 2030 průběžně zvyšovat až na 15 000 osob ročně, vysoká varianta očekává, že tento nárůst bude poněkud strmější, takže na konci prognózovaného období dosáhne 16 000 osob. A vzhledem k tomu, že česká vláda přijala koncem září 2001 projekt *Aktivního výběru kvalifikovaných zahraničních pracovníků*, který po vzoru (ale s modifikacemi) quebeckého bodovacího systému (Drbohlav 2002) má nastartovat aktivní imigrační politiku vůči mladým a vzdělaným zájemcům o přesídlení do České republiky, je pravděpodobnost toho, že nastane vysoká varianta imigračního salda docela velká.

Analýza vstupních předpokladů populační projekce tak ukazuje, že populační vývoj ČR se nemusí nutně odehrávat podle střední varianty projekce, že stejně pravděpodobný může být i vývoj podle vysoké va-

rianty. O nízké variantě vývoje mně mé expertní vědění napovídá, že pravděpodobnost realizace jejích předpokladů je poměrně nízká.

Je-li tedy možné, že v příštích třiceti letech se populační vývoj nebude ubírat trajektoriemi, které způsobí menší či větší pokles obyvatelstva a že naopak je docela pravděpodobné, že počet obyvatel ČR zůstane přibližně na stejné úrovni, jako nyní (byť reprodukce obyvatelstva nebude dosaženo z vlastních zdrojů, ale s pomocí imigrace), je zcela legitimní se ptát, jaké jsou argumenty pro realizaci pronatalitní politiky? Pokud by tímto argumentem mělo být stárnutí české společnosti, je pronatalitní politika špatným řešením. Stárnutí populace je totiž zákonitým výsledkem demografické transice (viz např. Coale 1964 nebo Vallin 2002) a její efekty je nutno řešit jinými než demografickými prostředky.

2. Má nízká porodnost negativní účinky na úroveň blahobytu příslušné země a jejich obyvatel?

Zastánci pronatalismu tvrdí, že nízká porodnost má negativní účinky na míru blahobytu. Je to odvážné tvrzení, neboť podle mých znalostí neexistuje zatím žádná studie, která by tuto negativní korelaci prokázala. Nízká porodnost vede pokud není kompenzována imigrací k úbytku populace a také samozřejmě k populačnímu stárnutí. Je ale velkou otázkou, zdali oba procesy mají negativní ekonomické a sociální efekty a jak jsem již ukázal dříve (viz Rabušic 1995, kap. 5), literatura naznačuje, že takováto korelace nebyla nalezena. Někteří autoři dokonce tvrdí, že populační stárnutí, které promění sociální klima, může přinést celkový pozitivní environmentální efekt, neboť z hlediska hodnotových priorit bude díky značnému podílu seniorů v populaci toto klima orientováno spíše nemateriálně. Seniorizace moderních společností může znamenat příklon k cílům, které jsou na hony vzdáleny snahám současného dynamického světa, který dobývá, exploatuje, konzumuje a plýtvá, takže ekologicky ničí sebe sama (Roszak 1998).

3. Existuje v populaci touha mít více dětí než jedno a měli by rodiče často více dětí, kdyby neexistovaly vnější ekonomické a sociální bariéry?

Zastánci pronatalismu věří, že v české populaci si lidé přejí mít dvě a více dětí. Však také jejich oblíbená teze, že populační politika má umožnit lidem realizovat svobodně plánovaný počet dětí v sobě ob-

sahuje automatický předpoklad, že lidé plánují vyšší počty dětí, ale ve společnosti existují překážky, které jim tuto volbu neumožňují svobodně realizovat. Odkud se ale bere jejich jistota, že současná (i budoucí) mladá generace touží po více dětech?

Nízká úroveň plodnosti, to je plodnost nižší než je potřebná pro reprodukci obyvatelstva, je v současných postindustriálních společnostech způsobena především hodnotovými prioritami mladé generace, která akcentuje individualismus a seberealizaci. Dítě již není osou a cílem partnerského vztahu, jako tomu bylo dříve, je pouze jednou z mnoha možností realizace jedince, jednou z variant životního stylu, již nabízí postmoderní společnost. Z tohoto důvodu narůstá podíl mužů a žen, kteří zůstávají celoživotně dobrovolně bezdětní, z tohoto důvodu také existují značné podíly rodin, které mají pouze jedno jak říká Možný (1999) „statusové dítě“. Důvodů pro tuto hodnotovou proměnu je celá řada a případní zájemci o tuto problematiku se mohou s nimi seznámit v mé monografii (viz Rabušic 2001), v níž jsem se tímto problémem detailně zabýval.

Průzkumy populačního klimatu, které se mimo jiné ptají respondentů, kolik dětí by chtěli mít, přicházejí u nás v posledních letech s průměrem dvoudětného modelu rodiny (Rabušic 2000). Protože se ale realizovaná plodnost pohybuje v posledních letech na úrovni 1,2 dítěte na ženu, což je méně než ony dvě plánované děti, zdálo by se, že v české populaci touha mít více dětí než jedno skutečně existuje. Je zde ale jeden problém. Sociologické výzkumy naznačují, že rozhodování o počtu dětí se děje sekvenčně a představa o konečné velikosti rodiny dostává své kontury až poté, kdy plození dětí bylo započato (Jones 1982). Jelikož je ale dnes již uznávaným faktem, že současní rodiče preferují kvalitu dětí nad jejich kvantitou, je logické, že se nakonec rozhodují pro nízký počet. Z těchto důvodů se tudíž musíme ptát, jak reliabilní je otázka zjišťující plánovaný počet dětí a pokud je její reliabilita nízká, musíme připustit, že vlastně nevíme, zdali v postmoderní společnosti existuje reálná touha mít více dětí než jedno.

Zastánci pronatalismu se ale domnívají, že v české populaci touha mít více dětí existuje a že tato touha není realizována pouze proto, že v každodennosti života rodiny existují některé ekonomické a sociální bariéry. Podle jejich názoru je proto třeba intenzivních pronatalitních opatření, aby tyto bariéry byly redukovány popřípadě eliminovány.

Možnosti opatření pronatalitní politiky jsou různé, typologicky je však jejich počet omezen. Většina evropských zemí explicitně pronatalitní opatření neformuluje. Příčin je mnoho, ale jednou z nich je jistě i skutečnost, že v posledním desetiletí došlo ke značnému posunu v důrazu od kvantity dětí na jejich kvalitu. Z toho plyne, že případná populační opatření jsou formulována především v kontextu politik sociálního státu, kdy cílem je především zlepšit kvalitu života rodin než zvyšovat početní stav populace (Young 1989, cit dle Heitlinger 1991).

Ve vyspělých zemích, jak naznačují analýzy jejich sociálních politik, jež shrnula Heitlingerová (1991), je možné nalézat různé formy, které by mohly být nazvána opatřeními populační politiky. K těm hlavním patří (nebo patřily) následující:

- (a) Půjčky usnadňující založení rodiny (např. novomanželské půjčky).
- (b) Porodné.
- (c) Přídavky na dítě.
- (d) Daňové odpisy na děti nebo na manželku (manžela).
- (e) Rodičovský příspěvek (tedy garantovaný příjem pro matky, které pečují o dítě a nemohou tak mít svůj příjem z pracovní aktivity).
- (f) Pracovní úlevy pro matky nebo otce (rodičovská dovolená, pružná pracovní doba, nárok na volno z rodinných důvodů, např. při nemoci dítěte).
- (g) Příspěvky na bydlení, výchovu dítěte nebo rekreaci dítěte.
- (h) Pronatalitní propaganda, vzdělávací programy a psychologické přesvědčování obyvatelstva
- (i) Důraz na proměny infrastruktury, aby vzniklo klima „přátelské“ vůči dětem.

V Česku většina z těchto opatření v rámci našeho systému sociální politiky existuje. Je samozřejmé, že je možné diskutovat o jejich úrovni, tedy do jaké míry jsou faktorem, který kompenzuje ekonomické a sociální výdaje spojené s existencí dětí v rodině. Zastánci pronatalismu se domnívají, že jejich úroveň je nedostatečná a mají v úmyslu je navyšovat, čímž se podle nich vytvoří podmínky pro plození vyššího počtu dětí. Je to značně nejistý předpoklad. Vezmeme-li totiž v úvahu úroveň sociálních opatření v severovýchodních zemích, Rakousku, Německu nebo Nizozemí, budeme jistě všichni souhlasit,

že jejich úroveň je poměrně vysoká, nicméně na úrovni plodnosti se to nijak výrazně neprojevuje. V každé z uvedených zemích je plodnost pod úrovní prosté reprodukce. Symptomatický je z tohoto hlediska příklad Švédska, které se na počátku 90. let velmi snažilo pomocí štedrých propopulačních opatření zvýšit svoji porodnost. Na několik let málo let se jim to skutečně podařilo, kdy švédská úhrnná plodnost oscilovala kolem 1,9 dětí na ženu. Avšak již od poloviny 90. let se její úroveň začala snižovat, aby se v roce 2001 dostala na 1,5 dětí na ženu, což je níže než současný západoevropský průměr.

Česká republika nemůže být z hlediska svého ekonomického výkonu a svého bohatství v žádném případě srovnávána s vyspělými západoevropskými zeměmi. Stejně tak nemůže být charakterizována jako země, která má štedrý systém sociálního zabezpečení severského či německého, nizozemského a rakouského typu. Nicméně je velmi pravděpodobné, že i kdyby v obou těchto parametrech srovnání s těmito zeměmi snesla, hodnoty úhrnné plodnosti by se stejně pohybovaly na západoevropské úrovni, tedy dosti hluboko pod hranicí prosté reprodukce 2,1 dětí na ženu v plodném věku. Což by samozřejmě české zastánce pronatalismu nemohlo uspokojit.

Zdá se tedy, že v českém prostředí není nedostatečně rozvinutá populační politika není oním faktorem, který by způsoboval současnou nízkou úroveň plodnosti. Ta je totiž způsobena z velké části momentálním odkládáním sňatků a rodičovství, změnou v časování uzavírání sňatků a v rozhodnutí počít dítě. Změna časování je reakcí na nové sociálně-ekonomické paradigma, jež z hlediska životního stylu v sobě obsahuje novou, nepřebornou a s dřívějšími poměry nesrovnatelnou míru voleb, které současná mladá generace momentálně chápe jako svou velkou výzvu. Dovolím si předpovědět, že jsme přiblížili bodu, kdy toto odkládání skončí.

4. Může aktivní propopulační politika stimulovat k dobrovolným rozhodnutím zvýšit plodnost?

Pronatalisté jsou přesvědčeni o tom, že když se mladým lidem vytvoří příznivé ekonomické a sociální podmínky, přivede je to k tomu, že se odvděčí vyššími mírami plodnosti. Nesdílím toto přesvědčení. Na základní otázku, zdali je vůbec možné v moderní vyspělé společnosti založené na meritokratických principech, s její diferencovanou hodnotovou strukturou odrážející vysokou vzdělanost, vysokou seku-

larizaci, vysokou individualizaci a jistý stupeň hedonismus stimulovat mladé muže a ženy k plodnosti vyšší, než je její reprodukční hranice, odpovídám: Ne.

Jsem velmi skeptický k názoru, který sdílejí pronatalisté, že lze zajistit, aby se u obyvatel objevila touha po větším počtu dětí. V praxi demokratické společnosti je to cíl téměř nerealizovatelný. Jak říká Demeny (1986), vládní kampaně, plakáty zobrazující šťastné rodiče se třemi dětmi a medaile matkám-hrdinkám nejsou ani efektivní, ani nejsou populací dobře přijímány. Výchova k rodičovským hodnotám jakožto prostředku k vyšší porodnosti nefunguje, neboť lidé „si uvědomují, že jejich rozhodnutí o určitém počtu dětí zásadním způsobem ovlivňuje jejich vlastní blaho, má však ale pouze minimální vliv na celkový trend v porodnosti“ (Demeny 1986:347).

Zajistit touhu po vyšším počtu dětí neznamená z obecného hlediska nic jiného než ovlivňovat (či dokonce manipulovat) hodnoty mladých lidí takovým způsobem, aby se plození dětí a jejich výchova dostaly na přední příčky jejich hodnotové hierarchie. V praxi to především znamená přesvědčit mladé ženy, že mají začít preferovat rodinnou kariéru a svou seberealizaci opřít o plození a výchovu dětí. Pro muže mimochodem, ti jsou zatím v otázce pronatalitních opatření slyšet nejhlasitěji asi nezní tento požadavek nijak dramaticky. Pro současné mladé ženy dramatický jistě je. Jejich vzdělanost v posledních letech výrazně roste a rostou i jejich životní šance, které jim nabízí svobodná společnost ve srovnání s érou reálného socialismu jsou až neuvěřitelně bohaté. Známy a v populačních studiích velmi užitečný koncept chicagské školy „náklady ztracených příležitostí“ tak nabývá v modernizující se české společnosti na síle a pro české ženy je stále obtížnější jej ignorovat.

Člověk se, jak zní hlavní teze školy racionální volby, chová účelově a ve svém jednání se snaží v rámci daných (a velmi často i omezených) zdrojů naplnit své zájmy. Jak říká Elster: „Když lidé stojí před volbou, jaké jednání zvolit, obvykle se rozhodnou pro takové, o němž věří, že jim přinese ten nejlepší výsledek“ (Elster 1996: 22). Moderní člověk se tak jakožto racionální bytost snaží o maximalizaci svého prospěchu, což podle mnohých autorů vede v oblasti sociálního (asistenčního) státu k velkému paradoxu: čím více sociální pomoci stát rodinám zajišťuje, tím více rozvolňuje rodinné vazby, neboť přebírá jejich funkce. Děti např. přestávají být sociálně a ekonomicky důležité

pro zabezpečení rodičů ve stáří. Jelikož funkce sociálního státu jsou udržovány z daní obyvatel a čím více funkcí sociální stát zabezpečuje, tím vyšší daní potřebuje, je vcelku logickou a racionální reakcí obyvatel snaha o to, aby platili minimální daně, ale měli přitom co možná nejvyšší výhody.⁸ Tato tendence se pak může lehce přetavit v postoj typu: děti jsou nákladné, zabírají čas a dělají rámus. Ať někdo jiný plodí a vychovává děti, které, až dospějí, budou platit daně na sociální stát, z něhož já budu ve stáří čerpat nemocenskou péči a důchody (Carlson 1995).

Předpoklad pronatalistů, že je možné propopulačními opatřeními stimulovat obyvatele k vyšším počtům plozených dětí je tedy, zdá se, také falešný.

5. Závěr a diskuse

Čtyři předpoklady, na nichž je založena víra pronatalistů, že opatření populační politiky mohou přinést demograficky pozitivní efekt, to je že mohou zvýšit plodnost tak, aby se minimálně dostala na úroveň obnovy či reprodukce obyvatelstva, nejsou reálné a s velkou pravděpodobností neplatí. Za prvé, čeští pronatalisté se domnívají, že vývoj české populace bude sledovat ty varianty projekce, které očekávají nízkou plodnost, což povede k úbytku obyvatelstva a k jeho výraznému stárnutí. Neberou však v úvahu tu variantu, jež je podle mého soudu velmi pravděpodobná, podle níž by se česká plodnost měla dostat postupně na evropskou úroveň, čímž by se spolu s imigrací zajistil demografický vývoj, jenž by nevedl k úbytku populace. Za druhé, není nikde prokázáno, že nízká porodnost má negativní účinky na úroveň blahobytu příslušné země a jejích obyvatel. Za třetí, dá se pochybovat o názoru, který pronatalisté berou jako fakt, že čeští rodiče budou mít v průměru více dětí, pokud se odstraní vnější ekonomické a sociální bariéry, jež jim brání uspokojovat jejich touhu po vyšším počtu dětí. A konečně za čtvrté, je obtížné přijmout očekávání, že aktivní propopulační politika může v postmoderní demokratické společnosti s jejím systémem sociálního zabezpečení a s její hodnotovou strukturou stimulovat obyvatelstvo k dobrovolnému rozhodnutím mít vyšší počty dětí.

8) Švédský ekonom Akerman vyjádřil tento problém metaforicky jako teorém vánočního dárku. Pokud si musí Švéd zvolit mezi lepší nemocniční péčí a dovolenou u Středozemního moře, pak se rozhodne pro obojí (převzato od Carlsona 1995).

Celá potíž českého pronatalismu spočívá podle mého soudu v tom, že nesprávně analyzuje příčiny současné nízké úrovně sňatečnosti a plodnosti za nízkými hodnotami těchto ukazatelů totiž nestojí sociální a ekonomická krize české společnosti, nýbrž především hodnotová proměna. Je škoda, že proponenti propopulačních opatření zapomněli na predikci, kterou těsně před listopadovými událostmi učinil Možný, když ve své monografii o moderní rodině (viz Možný 1990) přemítal, co se stane s českou rodinou, pokud se promění komunistické poměry:

„Pokud však socioekonomické změny vytvoří větší prostor pro životní rozhodování, pokud nabídnou a budou vyžadovat i větší pružnost v hledání životního projektu, pokud budou klást větší důraz na vlastní výkon, vynalézavost a předvídatost, pokud ocení schopnost riskovat i schopnost najít cestu z prohry a znovu poučeněji začít, mladí muži se nebudou tak hrnout do ženitby a budou odpovědněji uvažovat o svém otcovství. A mladé ženy pochopí rychle, jaký má smysl nechat si otce vyhlédnutého pro své budoucí dítě ozkoušet napřed trochu protivenstvím života, aby viděly, zda jeho lesk vydrží dál než k prvním potížím a neúspěchu. I ony přijdou na to, že otěhotnět v devatenácti není to nejmoudřejší, co mohou pro svou budoucí rodinu udělat. Že i pro ně bude výhodnější nejprve dozrát, porozhlédnout se po světě a postavit se na vlastní nohy, než se skrze takové těhotenství emancipovat od rodičů, aby s dítětem v náručí upadly znovu do závislosti, často i horší. Na nezralém muži a/nebo zase na rodičích“ (str. 163–164).

Jelikož polistopadový politický a ekonomický vývoj všechny tyto změny uskutečnil, není překvapením, že mladé Češky a mladí Čechové rázně rozlomili pouta vzorce východoevropského sňatkového a rodinného chování a začali žít způsobem, který je v západoevropských zemích běžný již po tři desetiletí.

Vyvrácením předpokladů, na nichž je založena myšlenka pronatalismu, neříkám nic tom, že by se stát měl vzdát své funkce přispívát k sociálnímu blahu svých občanů. Snažím se tím pouze varovat před domněnkou, že mezi úrovní populační politiky a úrovní porodnosti existuje přímočarý kauzální vztah. Nikde, kde se pokusili formulovat a realizovat speciálně cílená propopulační opatření, nevedla tato snaha k úspěchu nikde dlouhodobě nezvýšila počty plozených dětí.

Ve věkové struktuře současné české společnosti je značné množství svobodných mladých mužů a žen, kteří se narodili v období krátkodobého baby boomu let 1974-1978. Dnes je jim kolem pětadvaceti let a jsou tedy ve věku, kdy je možné s velkou pravděpodobností očekávat, že začnou zakládat sňatky a začnou přivádět na svět své děti. Pokud bychom nyní investovali značné prostředky veřejných financí do propopulačních opatření, mohli bychom způsobit přesně to, co se stalo v polovině 70. let. I tehdy byla v české společnosti početná skupina mladých mužů a žen ve věku své vrcholné plodivosti zrozená v době poválečného baby boomu. Propopulační opatření přijatá v roce 1973, na svou dobu poměrně štedrá, zvábila mnohé páry k tomu, že se rozhodli mít děti. Ne děti navíc, ale pouze děti, které by s velkou pravděpodobností měli i tak, jenže jindy a více rozložené v čase. Ona propopulační opatření tak tehdy zapříčinila převážně to, že došlo ke změně časování porodů konečná plodnost této kohorty žen (to je celkový počet dětí, které tyto ženy zplodily v průběhu celého svého plodivého období) byla totiž téměř stejná jako plodnost kohort předchozích. Výsledkem onoho baby boomu byla populační vlna, která rozkmitala věkovou strukturu a přinesla ekonomicky i sociálně nemálo starostí přeplněné mateřské školy a třídy základních škol, nápor na místa na školách středních a dnešní tlačence na trhu práce.

Dnes jsme v téže situaci a pokud by dnes byla přijata případná lukrativní pronatalitní opatření (nelukrativní by neměla žádný účinek), vedla by s velkou pravděpodobností ne k dlouhodobým fertilitním efektům, nýbrž opět pouze ke změně časování mohla by svést k plození ženy, které by za jiných okolností plánovaly děti později. S velkou pravděpodobností, jak je u propopulačních opatření obvyklé, by však nevedla k plození dětí navíc, nepřispěla by k touze po vyšším počtu dětí. Způsobila by pouze koncentraci porodů do krátkého časového úseku (řekněme dvou až čtyř let), čímž by vznikla další populační vlna (baby boom 2003-2007) se všemi negativními efekty. Velmi by se zvýšil počet závislých osob kolem roku 2010 odejde do důchodu početná poválečná baby boomová generace, současně by však byly již zplozeny děti z předpokládané populační vlny a stát by se musel paralelně vypořádávat s výdaji na důchodové zabezpečení, s výplatou rodinných dávek, jakož i s výdaji propopulační politiky, které by se staly obligatorními. Nemohly by totiž být odinstalovány,

neboť i pro ně platí, jako pro jakékoliv jiné dávky sociálního systému, železné pravidlo: jakmile jsou zavedeny, je možné je jen s velkými obtížemi a za cenu obrovských politických ztrát vzít zpět.

Populace je živý organismus se svými vnitřními procesy, které jsou výsledkem miriád individuálních rozhodnutí. Tato rozhodnutí jsou činněna v kontextu složitě se propojujících a křížících se momentů biologické, psychologické, sociální, ekonomické a politické povahy. Jelikož primárním cílem chování každého člověka je naplňovat jeho osobní blaho, k němuž patří jak naplňování základních potřeb, tak realizace potřeb vyššího řádu, měl by se stát snažit o to, aby především eliminoval křiklavé projevy chudoby, aby zajistil možnost vyššího vzdělání pro všechny, kdo o něj projeví zájem, aby zajistil svobodný trh s byty, na němž je možné s pomocí dostupných hypoték získat bydlení nejrozumnější finanční úrovně, aby prostřednictvím aktivní politiky zaměstnanosti minimalizoval dlouhodobou nezaměstnanost a aby umožnil eliminovat nerovnosti mužů a žen na trhu práce. Takový systém státní asistence, který bude mít v citlivé symbióze jak prvky subsidiarity, tak také univerzalizmu, vytvoří podmínky ke svobodnému rozvoji racionálního individua, který se o sebe, a tudíž i o celou populaci, postará víceméně sám.

Literatura

- Carlson, A. C. 1995. Poučení ze švédského experimentu. In *Sociální experimenty a rodina. Současný stav politické diskuse*. Studie OI č. 6. Občanský institut, Praha.
- Coale, J. A. 1964. How a Population Ages or Grows Younger. In: Freedman, R. (ed.): *Population: The Vital Revolution*. Anchor Books, New York.
- Coale, J. A. 1973. „The demographic transition reconsidered“. In *International Population Conference 1973*, Liege.
- Demeny, P. 1986. „Pronatalist Policies in Low-Fertility Countries: Patterns, Performance, and Prospects.“ *Population and Development Review*, A Supplement to Volume 12, Cambridge University Press, Cambridge, str. 335–358.
- Drbohlav, D. 2002. Jak žít s přistěhovalci. *Lidové noviny*, Orientace, 4. května str. 13 a 15.
- Elster, J. 1996. *Nuts and Bolts for the Social Sciences*. Cambridge University Press, (poprvé vydáno v r. 1989).
- Heitlinger, A. 1991. Pronatalism and women's equality policies. *European Journal of Population*, 7: 343–375.
- Jones, G. W. 1982. „Fertility Determinants: Sociological and Economic Theories“.

- In Ross, J. A. (ed.) *International Encyclopedia of Population*. The Free Press, New York, str. 279285.
- Kretschmerová, T., Šimek, M. 2000. Populační prognóza České republiky do roku 2030. *Demografie*, roč. 42, č. 3. s. 183–192.
- Možný, I. 1990. *Moderní rodina (mýty a skutečnosti)*. Blok, Brno.
- Možný, I. 1999. *Sociologie rodiny*. SLON, Praha.
- Rabušic, L. 1995. *Česká společnost stárne*. MU a Georgetown, Brno.
- Rabušic, L. 2000. Hodnota dítěte. *Demografie*, 42 (4): 286–290.
- Rabušic, L. 2001. *Kde ty všechny děti jsou?* Slon, Praha.
- Rabušic, L. 2002. K některým předpokladům formulace pronatalitní politiky. *Demografie*, 44 (3): v tisku.
- Vallin, J. 2002. The End of Demographic Transition: Relief or Concern? *Population and Development Review*, 28 (1), 105120.
- Roszak, T. 1998. The Longevity Revolution. *Resurgence*, No. 190, September-/October, str. 6–9.
- Young, C. 1989. Population policies in developed countries: How do Australia's policies compare? *Journal of the Australian Population Association* 6: 38–56.

B

Přílohy

1. Demografické indikátory v zemích OECD

	Roční populační růst (%), 1975	Poměr závislosti (%), 1997	% populace nad 65 let, 1997	Celková plodnost, 1975	Celková plodnost, 1997	Počet obyvatel (milióny), 1975	Počet obyvatel (milióny), 1997
Kanada	1,2	47,2	12,3	1,8	1,6	23,2	30,3
Norsko	0,4	54,5	15,8	2	1,9	4	4,4
USA	1	52,7	12,5	1,8	2	220,2	271,8
Japonsko	0,6	44,8	15,6	1,9	1,4	111,5	126
Belgie	0,2	51	16,2	1,8	1,6	9,8	10,1
Švédsko	0,4	56,5	17,5	1,7	1,6	8,2	8,9
Austrálie	1,3	50,1	12,1	2,3	1,8	13,9	18,3
Nizozemí	0,6	46,7	13,4	1,7	1,5	13,7	15,6
Island	1	54,4	11,3	2,5	2,1	0,2	0,3
Spojené Království	0,2	54,1	15,9	1,8	1,7	56,2	58,5
Francie	0,5	52,9	15,4	2	1,7	52,7	58,5
Švýcarsko	0,6	47,2	14,5	1,6	1,5	6,3	7,3
Finsko	0,4	49,7	14,5	1,6	1,7	4,7	5,1
Německo	0,2	46,6	15,7	1,5	1,3	78,7	82,1
Dánsko	0,2	48,7	15,2	1,8	1,7	5,1	5,3
Rakousko	0,3	47,6	14,7	1,8	1,4	7,6	8,1
Lucembursko	0,6	47	14	1,7	1,7	0,4	0,4
Nový Zéland	0,9	52,9	11,6	2,4	2	3,1	3,8
Itálie	0,2	46,8	17,3	2,1	1,2	55,4	57,4
Irsko	0,6	51,3	11,4	3,7	1,9	3,2	3,7
Španělsko	0,5	46	16,1	2,8	1,2	35,6	39,6
Řecko	0,7	48,6	16,7	2,3	1,3	9	10,6
Portugalsko	0,4	47,4	15,1	2,6	1,4	9,1	9,9
Korea	1,2	40	6	3,4	1,7	35,3	45,7
ČR	0,1	45,1	13,3	2,3	1,2	10	10,3
Polsko	0,6	49	11,4	2,2	1,5	34	38,7
Maďarsko	-0,2	47	14,3	2,1	1,4	10,5	10,2
Mexiko	2,1	63,8	4,4	5,8	2,8	59,1	94,3
Turecko	2,1	54,2	5,4	4,7	2,5	40	63,4

2. Demografické indikátory v zemích východní Evropy a středoasijských republikách

	Roční populační růst (%), 1975	Poměr závislosti (%), 1997	% populace nad 65 let, 1997	Celková plodnost, 1975	Celková plodnost, 1997	Počet obyvatel (milióny), 1975	Počet obyvatel (milióny), 1997
Slovinsko	0,6	43,6	12,8	2,2	1,3	1,7	2
Slovensko	0,6	48,2	11	2,5	1,4	4,7	5,4
Estonsko	(.)	48,4	13,2	2,1	1,3	1,4	1,4
Chorvatsko	0,2	46,5	13,6	2	1,6	4,3	4,5
Bělorusko	0,5	50,5	13	2,1	1,4	9,4	10,4
Litva	0,5	50,3	12,6	2,2	1,4	3,3	3,7
Bulharsko	-0,2	48,5	15,1	2,2	1,2	8,7	8,4
Rumunsko	0,3	46,6	12,4	2,6	1,2	21,2	22,5
Rusko	0,4	47,5	12,2	1,9	1,3	134,2	147,7
Makedonie	0,8	49,7	9,3	2,8	2,1	1,7	2
Lotyšsko	(.)	49,9	13,6	2	1,3	2,5	2,5
Kazachstán	0,7	56,3	7	3,2	2,3	14,1	16,4
Georgie	0,2	54,2	12	2,5	1,9	4,9	5,1
Arménie	1	54	7,9	2,7	1,7	2,8	3,6
Ukrajina	0,2	49,9	14	2	1,4	49	51,1
Uzbekistán	2,3	77	4,5	5,5	3,4	14	23,2
Turkmenistán	2,4	76,1	4,2	5,7	3,6	2,5	4,2
Kyrgystán	1,5	73	5,9	4,3	3,2	3,3	4,6
Albánie	1,2	57,2	5,7	4,4	2,5	2,4	3,1
Azerbajdžán	1,4	59,3	6,3	3,9	2	5,7	7,6
Moldavsko	0,6	53,3	9,5	2,5	1,8	3,8	4,4
Tádžikistán	2,5	85,7	4,4	6,3	4,2	3,4	5,9

3. Názory vlád na populační vývoj

3.1. Pohled vlád na populační růst

Populační růst je...	Četnost	%
uspokojivý	85	44
příliš vysoký	79	41
příliš nízký	29	15
CELKEM	193	100

3.2. Typy intervence vlád s cílem změnit růst populace

Typ intervence	Četnost	%
žádná intervence	82	42
snížit růst	75	39
udržet růst	16	8
zvýšit růst	20	11
CELKEM	193	100

3.3. Celkový pohled na populační růst a typ intervence

Názor na populač. růst, typ intervence	Četnost	%
uspokojivý, žádná intervence	63	33
uspokojivý, snížit růst	4	2
uspokojivý, udržet růst	16	8
uspokojivý, zvýšit růst	1	1
příliš vysoký, žádná intervence	8	4
příliš vysoký, snížit růst	71	37
příliš nízký, žádná intervence	10	5
příliš nízký, zvýšit růst	20	11
CELKEM	193	100

3.4. Přijatelnost střední délky života

Střední délka života je...	Četnost	%
přijatelná	89	46
nepřijatelná	104	54
CELKEM	193	100

3.5. Pohled vlád na úroveň plodnosti

Názor vlády: plodnost je...	Četnost	%
uspokojivá	75	39
příliš vysoká	85	44
příliš nízká	33	17
CELKEM	193	100

3.6. Typy intervence vlád s cílem změnit plodnost

Reakce vlády	Četnost	%
žádná intervence	64	33
snížit růst	85	44
udržet růst	19	10
zvýšit růst	25	13
CELKEM	193	100

3.7. Celkový pohled na plodnost a typ intervence

Plodnost je..., typ intervence	Četnost	%
uspokojivá, žádná intervence	49	25
uspokojivá, snížit plodnost	6	3
uspokojivá, udržet plodnost	20	10
uspokojivá, zvýšit plodnost	1	1
příliš vysoká, žádná intervence	6	3
příliš vysoká, snížit plodnost	79	41
příliš nízká, žádná intervence	10	5
příliš nízká, zvýšit plodnost	22	12
CELKEM	193	100

3.8. Politika podpory antikoncepce

	Četnost	%
přímá podpora	145	75
nepřímá podpora	34	17
žádná podpora	13	7
omezení	1	1
CELKEM	193	100

3.9. Pohled vlády na prostorové rozmístění populace

Odpověď	Četnost	%
uspokojivé	66	34
žádá si velké změny	74	38
žádá si menší změny	53	28
CELKEM	193	100

3.10. Politika prostorového rozmístění

Odpověď	Četnost	%
intervence za účelem změny	91	47
žádná intervence	102	53
CELKEM	193	100

3.11. Celkový pohled a politika prostorového rozmístění

Prostorové rozmístění je..., typ intervence	Četnost	%
uspokojivé, žádná intervence	59	31
uspokojivé, intervence s cílem změny	7	4
žádá si větší změnu, žádná intervence	20	10
žádá si větší změnu, intervence s cílem změny	54	28
žádá si menší změnu, žádná intervence	24	12
žádá si menší změnu, intervence s cílem změny	29	15
CELKEM	193	100

3.12. Pohled vlád na imigraci

Imigrace je...	Četnost	%
uspokojivá	151	78
příliš vysoká	39	20
příliš nízká	3	2
CELKEM	193	100

3.13. Imigrační politika

Typ imigrační politiky	Četnost	%
žádná intervence	81	42
snížit imigraci	45	23
udržet imigraci	65	34
zvýšit imigraci	2	1
CELKEM	193	100

3.14. Celkový pohled na imigrační politiku

Imigrační politika je..., typ intervence	Četnost	%
uspokojivá, žádná intervence	76	39
uspokojivá, snížit imigraci	19	10
uspokojivá, udržet imigraci	55	28
uspokojivá, zvýšit imigraci	1	1
příliš vysoká, žádná intervence	5	3
příliš vysoká, snížit imigraci	26	13
příliš vysoká, udržet imigraci	8	4
příliš nízká, udržet imigraci	2	1
příliš nízká, zvýšit imigraci	1	1
CELKEM	193	100

3.15. Pohled vlád na emigraci

Emigrace je...	Četnost	%
uspokojivá	141	73
příliš vysoká	45	23
příliš nízká	7	4
CELKEM	193	100

3.16. Emigrační politika

Typ emigrační politiky	Četnost	%
žádná intervence	118	61
snížit emigraci	39	19
udržet emigraci	27	14
zvýšit emigraci	9	6
CELKEM	193	100

3.17. Celkový pohled na politiku emigrace

Politika emigrace je..., typ intervence	Četnost	%
uspokojivá, žádná intervence	106	55
uspokojivá, snížit emigraci	7	4
uspokojivá, udržet emigraci	24	12
uspokojivá, zvýšit emigraci	4	2
příliš vysoká, žádná intervence	12	6
příliš vysoká, snížit emigraci	32	16
příliš vysoká, udržet emigraci	1	1
příliš nízká, udržet emigraci	2	1
příliš nízká, zvýšit emigraci	5	3
CELKEM	193	100

3.18. Jak vlády odpovídaly na populační zkoumání OSN

Reakce	Počet zemí, které odpověděly	%
První šetření (1963)	53	43
Druhé šetření (1968)	73	51
Třetí šetření (1976)	108	69
Čtvrté šetření (1978)	73	46
Páté šetření (1982)	118	70
Šesté šetření (1988)	105	62
Sedmé šetření (1993)	129	68
Osmé šetření (1998)	116	60

3.19. Úroveň rozvoje

	Četnost	%
rozvinutá země	48	25
rozvojová země	94	49
méně rozvinutá země	51	26
CELKEM	193	100

3.20. Země podle názorů na porodnost a typ intervence

Názor vlády: porodnost je..., typ intervence	Jednotlivé země
uspokojivá, žádná intervence	Andora, Antigua a Barbuda, Argentina, Austrálie, Barbados, Belgie, Belize, Benin, Bolívie, Brazílie, Brunej, Kanada, Středoafrická republika, Čad, Chile, Kolumbie, Kostarika, Kuba, Demokratická republika Kongo, Dánsko, Dominika, Fidži, Finsko, Guyana, Sv. záliv, Irák, Kuvait, Kyrgystán, Libanon, Lybie, Lichtenštejnsko, Malta, mauretánie, Mauricius, Monako, Mongolsko, Nizozemí, Nový Zéland, Norsko, Palau, Jižní Korea, Moldavsko, San Marino, Somálsko, Švédsko, Turkménistán, Sýrie, Spojené arabské emiráty, Spojené království, USA, Vanuatu
uspokojivá, snížit růst	Albánie, Angola, Azerbájdžán, Čína, Cookovy ostrovy, Severní Korea, Equatorální Guinea, Island, Irsko, Myanmar, Nauru, Panama, Katar, Thajsko, Tongo, Uzbekistán, Jugoslávie
uspokojivá, udržet růst	Bahrajn, Srí Lanka, Venezuela
uspokojivá, zvýšit růst	Saudská Arábie, Slovinsko
příliš vysoká, žádná intervence	Afgánistán, Bahamy, Paraguay, Surinam, Tádžikistán
příliš vysoká, snížit růst	Alžírsko, Bangladéš, Bhútán, Botswana, Burkina Faso, Burundi, Kambodža, Kamerun, Capa Verde, Comoros, Kongo, Cote d'Ivoire, Djibouti, Dominikánská republika, Ekvádor, Egypt, El Salvador, Eritrea, Etiopie, Gambia, Ghana, Grenada, Guatemala, Guinea, Guinea-Bissau, Haiti, Honduras, Indie, Indonésie, Irán, Jamajka, Jordánsko, Keňa, Kiribati, Laos, Lesotho, Libérie, Madagaskar, Malawi, Malajsie, Maldivy, Mali, Marshallovy ostrovy, Mexiko, Mikronésie, Maroko, Mozambik, Namíbie, Nepál, Nikaraguea, Niger, Nigérie, Niue, Omán, Pákistán, Papua Nová Guinea, Peru, Filipíny, Sao Tome a Príncipe, Senegal, Seychely, Sierra Leone, Šalamounovy ostrovy, Jižní Afrika, Súdán, Svazijsko, Makedonie, Trinidad a Tobago, Tunis, Turecko, Tuvalu, Uganda, Tanzánie, Vietnam, Jemen, Zambie, Zimbabwe
příliš nízká, žádná intervence	Bosna a Hercegovina, Estonsko, Francie, SRN, Řecko, Itálie, Japonsko, Portugalsko, Španělsko, Švýcarsko
příliš nízká, zvýšit růst	Arménie, Rakousko, Bělorusko, Bulharsko, Chorvatsko, Kypr, ČR, Gabon, Georgia, Izrael, Kazachstán, Lotyšsko, Litva, Lucembursko, Polsko, Rumunsko, Ruská federace, Singapur, Slovensko, Ukrajina, Uruguay

Pramen: Global Population Policy Database 1999, United Nations, New York 2000

OBJEDNEJTE SI NA DOBÍRKU TYTO PUBLIKACE CEPU:

VÁCLAV KLAUS:
OBČAN A OBRANA JEHO STÁTU
Brož., 326 stran, 110 Kč

PETR MACH:
ÚSKALÍ EVROPSKÉ INTEGRACE
Brož., 76 stran, 50 Kč

JINDŘICH DEJMEK:
**ČESKOSLOVENSKO, JEHO SOUŠEDÉ
A VELMOCI VE XX. STOLETÍ**
Pevná vazba, 384 stran, 250 Kč

VÁCLAV KLAUS:
EVROPA POHLEDEM POLITIKA, POHLEDEM EKONOMA
Brož., 222 stran, 160 Kč

ROBERT HOLMAN:
TRANSFORMACE ČESKÉ EKONOMIKY
Brož., 106 stran, 50 Kč

POVODEŇ A VEŘEJNÉ FINANCE
Brož., 96 stran, 50 Kč

BENEŠOVY DEKRETY (Sborník č. 18/2002)
Brož., 180 stran, 50 Kč

ROVNÁ DAŇ II (Sborník č. 17/2002)
Brož., 88 stran, 50 Kč

MOŽNOSTI MĚNOVÉ POLITIKY A PŘÍCHOD EURA (Sborník č. 16/2002)
Brož., 108 stran, 50 Kč

ČESKÁ REPUBLIKA, SPOJENÉ STÁTY AMERICKÉ A TERORISMUS
(Sborník č. 15/2002)
Brož., 80 stran, 50 Kč.

KAREL HAVLÍČEK BOROVSÝ – LIBERÁLNÍ POLITIK A EKONOM
(Sborník č. 14/2002)
Brož., 138 stran, 50 Kč

KUPÓNOVÁ PRIVATIZACE (Sborník č. 13/2001)
Brož., 152 stran, 50 Kč

FREDERIC BASTIAT (Sborník č. 11/2001)
Brož., 180 stran, 50 Kč

ROVNÁ DAŇ (Sborník č. 7/2001)
Brož., 90 stran, 50 Kč

**Publikace si můžete na dobírku objednat telefonem (222 192 406),
emailem (cep@cepin.cz) nebo prostřednictvím internetové stránky
(www.cepin.cz)**

Další publikace k objednání najdete na www.cepin.cz

VÁCLAV KLAUS:

EVROPA POHLEDEM POLITIKA, POHLEDEM EKONOMA

Vydal CEP, červen 2001, 224 stran

Kniha Evropa pohledem politika, pohledem ekonoma je souhrnem názorů Václava Klause k problematice evropské integrace. Texty obsažené v knize byly publikovány v tisku nebo předneseny na konferencích během posledních osmi let – od vzniku samostatné České republiky do současnosti. Texty jsou v knize řazeny chronologicky a čtenář tak může posoudit konzistenci autorových názorů vyjadřujících „eurorealistický“ postoj k procesu našeho přidružení k Evropské unii a k problematice Evropy vůbec. V knize čtenář najde jak autorovy názory na otázky národní suverenity a identity, tak i texty dotýkající se takových složitých ekonomických aspektů, jako je teorie optimální měnové oblasti či vztah monetární a fiskální integrace.

Jako červená nit se knihou táhne autorova nedůvěra k sociálně inženýrským projektům a naopak víra v úspěch spontánních procesů; víra v suverenitu občana-voliče a nedůvěra k intelektuálům a byrokratům snažícím se obcházet vůli občanů a dychtivým budovat velké projekty za každou cenu.

Kniha může být cenným zdrojem inspirace nejen pro politology a ekonomy, ale i pro všechny občany, kteří jsou ochotni vnímat problémy v celé jejich šíři, realisticky. Koneckonců, evropská integrace je problém, který se všech našich občanů bytostně dotýká, a jsou to právě občané-voliči, kteří svojí politickou volbou rozhodují o procesu našeho přidružení k Evropské unii a kteří také nakonec v referendu budou rozhodovat o našem případném vstupu do této nadnárodní organizace.

Knihu lze objednat na

tel./fax: 222 192 406

email: cep@iol.cz

www.cepin.cz

My a budoucnost

V blízké budoucnosti se pro firmu stane jedinou trvalou jistotou neustálá změna celkového okolí, ve kterém vyvíjejí své aktivity. Životaschopná firma se pak bude vyznačovat zejména ochotou a dovedností na tyto změny reagovat a efektivně je zvládat.

Skupina NEWTON disponuje potřebným know-how vztahujícím se k vnitřním systémovým změnám podnikatelských subjektů, po jejichž implementaci se nejen zrychlí a zefektivní jejich reakce na vnější změny, ale především si rozvinou kvalitativně lepší schopnost produkce hodnot pro zákazníky.

- Akvizice podniků včetně jejich následného řízení a správy
- Revitalizace a restrukturalizace podniků
- Reengineering podnikových procesů
- Řízení likvidity a řízení devizových transakcí
- Oceňování a finanční analýzy podniků
- Zavádění efektivních systémů řízení lidských zdrojů
- Koučování k realizaci změn firemních systémů
- Poradenství a vzdělávání
- Tvorba znalostních databází
- Zpracování, archivace a analýzy informací



NEWTON Group
Politických vězňů 10, 110 00 Praha 1
tel.: 222 192 111, fax: 222 192 592
e-mail: newton-group@newton.cz
www.newton.cz

cep
CENTRUM

PRO EKONOMIKU A POLITIKU

CEP je českým institutem pro ekonomická a politická studia založeným na podzim roku 1998 jako občanské sdružení.

Cílem CEPu je šíření idejí svobodné společnosti a tržního hospodářství a podpora myšlenek velkých osobností liberálního myšlení.

V čele CEPu stojí správní rada, kterou tvoří
Václav Klaus, Jiří Weigl a Karel Steigerwald.

Centrum pro ekonomiku a politiku je subjektem nezávislým na politických stranách a nehodlá být od politických stran přímo či nepřímo podporováno.

Kontakt:

Centrum pro ekonomiku a politiku

Politických vězňů 10

110 00 Praha 1

tel. a fax: 222 192 406

e-mail: cep@iol.cz

www.cepin.cz

č. účtu: 19-2304260257/0100

IČO: 68402091